

|                                 |                                                          |                           |             |
|---------------------------------|----------------------------------------------------------|---------------------------|-------------|
| <b>Zeynep Süreyya<br/>CAMCI</b> | <b>SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ<br/>ANABİLİM DALI</b> | <b>YÜKSEK LİSANS TEZİ</b> | <b>2025</b> |
|---------------------------------|----------------------------------------------------------|---------------------------|-------------|

**T.C.  
NUH NACİ YAZGAN ÜNİVERSİTESİ  
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ  
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI**

## **ELEŞTİREL GERÇEKÇİLİK VE KAMU POLİTİKASI**

**Zeynep Süreyya CAMCI**

**Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı  
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**TEZ DANIŞMANI  
Dr. Öğr. Üyesi H. Serkan AKILLI**

**KASIM 2025  
KAYSERİ**



**T.C.  
NUH NACİ YAZGAN ÜNİVERSİTESİ  
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ  
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI**

## **ELEŞTİREL GERÇEKÇİLİK VE KAMU POLİTİKASI**

**Zeynep Süreyya CAMCI**

**Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı  
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**TEZ DANIŞMANI  
Dr. Öğr. Üyesi H. Serkan AKILLI**

**KASIM 2025  
KAYSERİ**

**KABUL VE ONAY SAYFASI**

Dr. Öğr. Üyesi H. Serkan AKILLI danışmanlığında Zeynep Süreyya CAMCI tarafından hazırlanan “Eleştirel Gerçekçilik ve Kamu Politikası” adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Nuh Naci Yazgan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü **Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans** tezi olarak kabul edilmiştir.

21/11/2025

**JÜRİ:****Danışman** : Dr. Öğr. Üyesi H. Serkan AKILLI**Üye** : Doç. Dr. Damla MURSÜL**Üye** : Dr. Öğr. Üyesi Ergin ULUSOY**ONAY:**

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun ...../...../..... tarih ve ..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

...../...../.....

Prof. Dr. Burcu ORALHAN  
Enstitü Müdürü

## YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin/raporumun tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Nuh Naci Yazgan Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan “*Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*” kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / Nuh Naci Yazgan Üniversitesi Kütüphanesi Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. <sup>(1)</sup>
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ... ay ertelenmiştir. <sup>(2)</sup>
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. <sup>(3)</sup>

..... / ..... / .....

(İmza)

Zeynep Süreyya CAMCI

“*Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*”

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir \*. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.  
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

\* Tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.

## ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, *Dr. Öğr. Üyesi H. Serkan AKILLI* danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Nuh Naci Yazgan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzuna göre yazıldığını beyan ederim.

(İmza)  
*Zeynep Süreyya CAMCI*

## TEŞEKKÜR

Bu tez çalışmasının gerçekleşmesinde yardımcı olan ve değerli bilgilerini benimle paylaşan saygıdeğer danışmanım Dr. Öğr. Üyesi H. Serkan AKILLI'ya, çalışmam boyunca benden bir an olsun desteklerini esirgemeyen ve bana sabırla katlanan değerli annem Fatma CAMCI'ya, ablam Nazlıhan, yeğenlerim F. Neslişah ve Mihran R. KUŞÇULUOĞLU'na ve hayatımın her evresinde tüm zorlukları benimle göğüsleyen değerli dostum Şevval KURBAN'a sonsuz teşekkür ve saygılarımı sunarım.

Zeynep Süreyya CAMCI



## ÖZET

**Camcı Z. S., Eleştirel Gerçekçilik ve Kamu Politikası, Nuh Naci Yazgan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2025.** Bu çalışma, kamu politikası disiplininde uzun yıllar egemen olan pozitivist yaklaşımın sınırlarını ve post-pozitivist paradigmalardan özellikle eleştirel gerçekçiliğin bu alana sunduğu katkıları incelemeyi amaçlamaktadır. Kamu politikası analizinde rasyonel, teknik ve nicel odaklı modellerin ağırlığı, karar alma süreçlerini indirgemeci bir çerçeveye hapsetmiş; bu durum, toplumsal gerçekliğin karmaşıklığını yansıtmada yetersiz kalmıştır. Eleştirel gerçekçilik hem ontolojik realizmi hem de epistemolojik eleştiriyi bir araya getirerek, bilgi üretim sürecinde yapı, fail ve bağlam etkileşimini dikkate alan bütüncül bir yaklaşım önermektedir.

Tezin ilk bölümünde, pozitivist paradigma ve deneyselci politika analizlerinin sınırlılıkları tartışılmış; pozitivistliğe yöneltilen eleştiriler ve post-pozitivist yaklaşımın yükselişi aktarılmıştır. Tezin ikinci kısmında ise eleştirel gerçekçiliğin kamu politikası analizinde nasıl bir ontolojik ve epistemolojik çerçeve sunduğu değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, eleştirel gerçekçiliğin ontolojik ve epistemolojik boyutları detaylandırılmış; yapı-fail ilişkisine ve gerçekliğin çok katmanlı doğasına yaptığı vurgu açıklanmıştır. Bu bölümde kamu politikası disiplini açısından kritik öneme sahip normatif yönelim ve interdisipliner yöntem konuları da ele alınmıştır. Son bölümde eleştirel gerçekçiliğin kamu politikası analizine getirdiği yenilikçi katkılar örneklendirilmiş ve görünmeyen mekanizmaların, yapısal koşulların ve aktörlerin etkileşimi bağlamında politika süreçlerinin derinlemesine değerlendirilmesi önerilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Eleştirel Gerçekçilik, Kamu Politikası, Ontoloji, Epistemoloji

## ABSTRACT

**Camcı Z. S., Critical Realism and Public Policy, Nuh Naci Yazgan University Institute of Graduate Studies, Department of Social Sciences, Master's Thesis, Kayseri, 2025.** This study aims to examine the limits of the positivist approach, which has dominated the discipline of public policy for many years, and the contributions of post-positivist paradigms, especially critical realism, to this field. The weight of rational, technical and quantitative-oriented models in public policy analysis has confined decision-making processes to a reductionist framework; This situation has been insufficient to reflect the complexity of social reality. Critical realism brings together both ontological realism and epistemological critique, proposing a holistic approach that considers the interplay of structure, agent, and context in the process of knowledge production.

In the first chapter of the thesis, the limitations of positivist paradigm and empiricist policy analysis are discussed; criticisms of positivism and the rise of the post-positivist approach are conveyed. In the second chapter of the thesis, it is evaluated how critical realism offers an ontological and epistemological framework in public policy analysis. In this context, the ontological and epistemological dimensions of critical realism are detailed; emphasis of critical realism on the structure-agent relationship and the multi-layered nature of reality is explained. In this chapter, normative orientation and interdisciplinary methodology, which are critical for public policy discipline, are also discussed. In the final chapter, the innovative contributions of critical realism to public policy analysis are exemplified and an in-depth evaluation of policy processes in the context of the interaction of invisible mechanisms, structural conditions, and actors is proposed.

**Keywords:** Critical Realism, Public Policy, Ontology, Epistemology

## İÇİNDEKİLER

|                                                                                        |           |
|----------------------------------------------------------------------------------------|-----------|
| KABUL VE ONAY SAYFASI .....                                                            | iii       |
| YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI .....                                       | iv        |
| ETİK BEYAN.....                                                                        | v         |
| TEŞEKKÜR.....                                                                          | vi        |
| ÖZET .....                                                                             | vii       |
| ABSTRACT.....                                                                          | viii      |
| İÇİNDEKİLER .....                                                                      | ix        |
| SİMGELER VE KISALTMALAR .....                                                          | x         |
| ŞEKİLLER.....                                                                          | xi        |
| TABLolar .....                                                                         | xii       |
| <b>1. GİRİŞ .....</b>                                                                  | <b>1</b>  |
| <b>2. KAMU POLİTİKASI DİSİPLİNİNDE POZİTİVİST VE POST-POZİTİVİST YAKLAŞIMLAR .....</b> | <b>4</b>  |
| 2.1. Pozitivizme Yöneltilen Genel Eleştiriler .....                                    | 4         |
| 2.2. Kamu Politikası Disiplininde Post-Pozitivist Eleştiriler.....                     | 11        |
| <b>3. ELEŞTİREL GERÇEKÇİLİĞİN ONTOLOJİ VE EPİSTEMOLOJİSİ .....</b>                     | <b>15</b> |
| 3.1. Eleştirel Gerçekçiliğin Ontoloji ve Epistemolojisi .....                          | 16        |
| 3.2. Eleştirel Gerçekçilikte Yapı ve Fail İlişkisi .....                               | 20        |
| 3.3. Eleştirel Gerçekçiliğin Normatif Özü Olarak Özgürleşme .....                      | 28        |
| 3.4. İnterdisipliner Yöntem .....                                                      | 30        |
| <b>4. ELEŞTİREL GERÇEKÇİ BİR YAKLAŞIMLA KAMU POLİTİKASI ANALİZİ</b>                    | <b>34</b> |
| <b>5. SONUÇ.....</b>                                                                   | <b>43</b> |
| <b>6. KAYNAKLAR .....</b>                                                              | <b>45</b> |
| <b>7. EKLER</b>                                                                        |           |
| EK-1: Tez Çalışması Orijinallik Raporu                                                 |           |

## SİMGELER VE KISALTMALAR

**EG** Eleştirel Gerçekçilik



## ŞEKİLLER

| Şekil                                              | Sayfa |
|----------------------------------------------------|-------|
| 3.1 Eleştirel Gerçekçilikte Katmanlaşmış Gerçeklik | 17    |
| 3.2 Morfogenetik/Statik Döngü                      | 25    |
| 3.3 İnterdisipliner Yöntem                         | 32    |



**TABLÖLAR****Tablo****Sayfa****3.1** Faillik ve Oluşsal Tabakalar

26



## 1. GİRİŞ

Büyük çabalarla planlanan kamu politikalarının uygulamaya geçildiğinde başarısızlıkla sonuçlanması veya kendisinden beklenen sonuçlardan çok farklı sonuçlar üretmesi sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Dahası, kamu politikaları politik tercihler, normatif eğilimler ve aktörlerin öznel yorumlamalarından bağımsız da değildir. Politika başarısızlıklarının bireyler ve toplumlar açısından bedeli ağırlaştıkça çok-nedenliliği, doğrusal olmamayı, öngörülemezliği ve kamu politikalarının normatif kökenlerini hesaba katacak bir ontolojik/epistemolojik temel ve yöntem ihtiyacı ağırlığını hissettirmektedir. Çünkü bu temel, kamu politikalarının tasarlanmasından, analiz aşamasında neyin araştırılıp nasıl değerlendirileceğine kadar tüm süreçlere ilişkin normatif eğilimleri, kullanılacak yöntemleri ve nihayetinde elde edilecek sonuçları etkileyecek niteliktedir.

Bu tezde post-pozitivist bir alternatif olarak eleştirel gerçekçiliğin ontoloji ve epistemolojisinin kamu politikası disiplini bağlamında değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Bu amacın kaynağında iki çıkış noktası olduğu söylenebilir. Bunlardan birincisi yerli kamu politikası literatüründe henüz çok dikkat çekmemiş olan eleştirel gerçekçiliğin genel bir tanıtımının yapılmasıdır. İkinci çıkış noktası ise kamu politikalarının belirlenmesi ve değerlendirilmesi aşamalarında farklı düşünme biçimlerinin veya bakış açılarının getirebileceği katkıları tartışmaktır.

Tezde ilk olarak kamu politikası disiplini özellikle 1990'lı yıllarda yükselişe geçen post-pozitivist eleştirilere yer verilecektir. Bu bölümün amacı ontolojik ve epistemolojik olarak onlarca yıl önce meşruluğunu kaybetmesine rağmen kamu politikalarında halen egemenliğini koruyan pozitivist paradigmanın neden değişmesi gerektiğine ilişkin bir hatırlatma yapmaktır. Kamu politikası disiplini, başlangıçta sosyal bilimlerdeki pozitivist hâkim paradigmanın etkisi altında şekillenmiştir. Bu çerçevede geliştirilen politika analiz modelleri, karar alma süreçlerini rasyonel, nesnel ve teknik temelli süreçler olarak kavramış; bilimsel bilginin deney ve gözlemle elde edilen, evrensel geçerliliğe sahip nesnel veri olduğu varsayımına dayanmıştır. Ancak 20. yüzyılın son çeyreğinde, özellikle 1990'lı yıllardan itibaren, bu yaklaşım hem epistemolojik hem de ontolojik düzlemde yoğun eleştirilerle karşılaşmıştır. Pozitivizmin indirgemeci ve statik yapısı, karmaşık toplumsal olguları açıklamada yetersiz bulunmuş, bunun yerine çok katmanlı, bağlama duyarlı ve özne-nesne etkileşimini dikkate alan post-pozitivist

yaklaşımlar öne çıkmaya başlamıştır. Bu paradigmatic dönüşüm içerisinde, kamu politikası analizinde de sabit, evrensel modeller yerine bağlamsal, yorumlayıcı ve eleştirel perspektifler daha görünür hâle gelmiştir. Post-pozitivist kuramlar ve özellikle de eleştirel gerçekçilik, bu dönüşümde etkili bir rol oynamıştır.

Pozitivizme yöneltilen eleştirilere değindikten sonra tezin ikinci bölümünde eleştirel gerçekçiliğin normatif, ontolojik ve epistemolojik karakteri tanıtılmaya çalışılmış, eleştirel gerçekçiliğin yapı-fail ilişkisi ve disiplinler arası bir anlayışın gelişimine katkısı tartışılmıştır. Bu bölümün amacı, eleştirel gerçekçiliğin kavramsal ve metodolojik araçlarının kamu politikası disipliniyle nasıl kesiştiğini ve bu kesişimin, özellikle normatif değerlendirme, açıklayıcı analiz ve eleştirel sorgulama boyutlarında nasıl yeni kapılar araladığını ortaya koymaktır.

Pozitivist ve post-pozitivist yaklaşımlar arasındaki yelpazede, eleştirel gerçekçiliğin merkezde yer aldığı söylenebilir. Gerçekçilik katı, somut toplumsal kanunlar arayışındaki deneysencilik ile yorumdan bağımsız gerçekliğin olamayacağını savunan aşırı konstrüktivist yaklaşımlar arasında bir denge oluşturmaya çalışmaktadır. Eleştirel gerçekçilik pozitivizmin uzantısı olarak nicel araştırma ve rasyonel karar almanın tamamen reddedilmesini değil, normatif analizle (nitel) birleştirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Aslında, pozitivizm ve bağlamsalcılık/normativizm gibi pozitivizmle bağlantısı güç görülen bakış açıları arasındaki gerilimli birlikteliğin, kamu politikası disiplininin kökenlerinden beri var olduğu görülmektedir.

Eleştirel gerçekçilik sosyal bilim felsefesinde ve sosyal teoride hüküm sürmüş çeşitli pozitivist ve yorumsamacı felsefi yaklaşımlara bir tepki olarak gelişmiştir. Eleştirel gerçekçilik temelde, dünyada var olanın veya gerçekliğin (ontolojinin), ne bildiğimize ya da neye inandığımıza (epistemolojiye) bağlı olduğu görüşüne yönelik bir itirazı temsil eder. Bu anlamda, eleştirel gerçekçilik en temelde gerçekliğin bizim teorilerimizden, düşüncelerimizden ve bilincimizden büyük ölçüde bağımsız olarak var olduğunu öne süren felsefi bir duruştur.

Eleştirel gerçekçilik, bilgiye ilişkin indirgemeci yaklaşımları reddederken, toplumsal gerçekliğin hem nesnel hem de inşa edilmiş yönlerini dikkate alan bir bilgi kuramı sunar. Ne katı bir deneysencilik gibi yalnızca gözleme ve ölçülebilirliğe dayanır ne de radikal konstrüktivizm gibi tüm gerçekliği öznel yorumlara indirger. Bu yönüyle hem ontolojik realizmi hem de epistemolojik eleştiriye bir arada barındırır. Eleştirel

gerçekçiliğin kamu politikası analizine katkısı, yalnızca bilginin nasıl üretildiğine ilişkin sorularla sınırlı değildir; aynı zamanda bu bilginin temel aldığı yapıların, mekanizmaların ve neden-sonuç ilişkilerinin derinlemesine kavranmasını da içerir. Bu bağlamda, eleştirel gerçekçilik kamu politikası çalışmalarına daha derinlikli, çok katmanlı ve dinamik bir analiz imkânı sunar.

Tezin son bölümünde eleştirel gerçekçi bir yaklaşımın kamu politikası analizi araştırmaları açısından anlamı ve metodolojik/kurumsal düzeylerde getirebileceği katkılar, örnekler ve önerilerle birlikte değerlendirilmeye çalışılmıştır.



## 2. KAMU POLİTİKASI DİSİPLİNİNDE POZİTİVİST VE POST-POZİTİVİST YAKLAŞIMLAR

Bu bölümde, kamu politikası disiplini çerçevesinde pozitivist ve post-pozitivist yaklaşımlar ele alınmakta; özellikle de Frankfurt Okulu düşünürlerinin pozitivist anlayışa yönelik eleştirileri incelenmiştir. Pozitivizm, sosyal bilimlerde doğa bilimlerinin yöntemlerini kullanmayı savunur; nesnellik, gözlem, deney ve doğrulanabilirlik gibi kriterleri esas alır. Ancak bu yaklaşım, toplumsal gerçekliğin karmaşıklığını ve insan davranışlarının çok boyutluluğunu anlamakta yetersiz kalmaktadır. Frankfurt Okulu bu nedenle pozitivizme; bireyi nesneleştirdiği, toplumu indirgemeci biçimde analiz ettiği ve değerlerden arındırılmış bilgi iddiasıyla mevcut toplumsal düzeni meşrulaştırdığı için sert eleştiriler yöneltmiştir. Bu bölümde ayrıca Eleştirel Teori'nin doğuşu ve pozitivizme karşı argümanları, Yorumsamacı (interpretivist) yaklaşımın değerlerden arınmışlık iddiasına karşı duruşu, post-pozitivist düşüncenin kamu politikası analizinde neden ve nasıl ortaya çıktığı, katılımcı demokrasi, yerel bilgi ve sembolik anlamların kamu politikalarındaki rolü, Frank Fischer gibi isimlerin geliştirdiği post-empirist politika analiz çerçeveleri ele alınmıştır.

Bu bölüm genel olarak, kamu politikası alanında pozitivist yaklaşımın sınırlılıklarını vurgularken, eleştirel ve post-pozitivist perspektiflerin bu sınırlamaları nasıl aşmaya çalıştığını ortaya koymaya çalışmaktadır.

### 2.1. Pozitivizme Yöneltilen Genel Eleştiriler

Bilimsel düşüncenin gelişiminde belirleyici olan pozitivism, sosyal bilimlerin tarihsel serüveninde de uzun süre baskınlığını sürdürmüştür. Bu durum, akılcılığı ön plana çıkaran Aydınlanma düşüncesiyle doğrudan ilişkilidir. White'a (1999) göre, pozitivism, Aydınlanma düşüncesi bağlamında ortaya çıkmış, gerçekliğe ulaşmanın yolu olarak mistisizm, maneviyat ve gelenek yerine, akılcı ve sistematik bilgiyi öne çıkarmıştır. Erken dönem pozitivism üç temel ilkeye dayanıyordu: bilime duyulan güven, bilimsel ilerleme yoluyla sağlanacak toplumsal gelişme ve bu iki ilkeye uygun politik-toplumsal bir gelecek vizyonu. Fox ve Miller'a (1998) göre, ilk dönem pozitivistler gerçekliğin nesnel olduğunu ve bunun yalnızca olgularla örtüşen tanımlayıcı terimlerle eksiksiz biçimde açıklanabileceğini savunuyorlardı. Bu düşünceye göre eğer toplumsal

ilerleme bilim tarafından yönlendirilirse, insan davranışları hakkında kusursuz bilgi üretmek mümkün olabilecekti.

Sosyal bilimlerin baskın paradigması olarak pozitivistin kökeni Fransız düşünür Auguste Comte (1798-1857) ile ilişkilendirilmektedir. Comte'un üç aşamalı bilgi gelişimi teorisi (teolojik, metafizik ve pozitivist aşama) bu paradigmanın temelini oluşturur. Comte, insan davranışlarını açıklamada teolojik ve metafiziksel yorumları reddedip bilimsel açıklamaları savunmuştur. Comte'a göre modern toplumlar teolojik ve metafizik dönemlerden geçerek bilimsel düşüncenin egemen olduğu pozitivist toplumlara evrilmişlerdir (Türkdoğan, 2000, s. 118). Comte tarafından sosyoloji literatürüne kazandırılan bu paradigma aracılığıyla Comte, "... sosyolojinin, fizik biliminde olduğu gibi ölçüme ve niceliğe dayalı bir yapıya sahip olması halinde, aynı derecede bilimsel bir disiplin olabileceğini; bu nedenle insani yönelimleri ve güdülerini bir kenara bırakarak yapısal analizlere yönelmesi gerektiğini" öne sürmüştür. Bu yaklaşım, gözlemlenebilir verilere dayanarak tüm toplumsal olguların bilimsel yöntemle analiz edilebileceğini savunur. Comte'un öncülüğünde gelişen bu anlayış, doğa bilimlerinde elde edilen başarının sosyal bilimlerde de tekrarlanabileceğine inanır. Sosyal olguların nedensellik ilişkileriyle açıklanabileceği ve bu ilişkiler üzerinden geleceğe yönelik öngörüler yapılabilmesi kabul edilir.

Comte'un bu görüşleri daha sonra Moritz Schlick, Bertrand Russell ve erken dönemlerinde Ludwig Wittgenstein gibi felsefecilerin önderliğini yaptığı mantıksal pozitivistle doruğuna ulaşmıştır. Viyana Çevresi olarak adlandırılan bu ekol, geçmişte felsefenin uğraştığı birçok sorunu anlamsız bulmuş ve bilimin metafizikten arındırılması kampanyasına başlamışlardır (Danermark vd., 2005, s. 7). Mantıksal pozitivistlere göre insanların düşüncesinden ayrı bir gerçeklik bulunmaktadır ve bu gerçekliğin nasıl öğrenilebileceği sorusunun cevabı, gözlemlenebilir, ölçülebilir ve test edilebilir ilişkilerin yardımıyla elde edilebilecek genellemelerdir. Çünkü Schlick'in söylediği gibi 'bir önermenin anlamı onun doğrulanma yöntemidir' (Türkdoğan, 2000, s.122). Bu bağlamda, deneysel olarak doğrulanamayan bilgi, anlamsız bir bilgi olmaktadır. Sosyal olgular arasında da fiziksel olgular gibi evrensel ve doğrusal neden-sonuç ilişkileri bulunmaktadır. Bu nedenle doğal bilimlerde kullanılan deneyselci yöntemler (nicel yöntemler), sosyal olay ve olguları açıklamak için de kullanılmalıdır. Günümüz sosyal bilimleri ve özellikle kamu yönetimi alanında etkili olan pozitivist paradigmanın

Comte'un klasik pozitivistizminden ziyade, davranışçılıkla özdeşleşen mantıksal pozitivistizm olduğu ileri sürülebilir (Al-Habil, 2014, s. 324).

Bilim felsefesi alanında Viyana Çevresine yönelik en güçlü eleştiri Frankfurt Okulu temsilcilerinden, özellikle de Max Horkheimer ve Theodor Wiesengrund Adorno'nun geliştirdiği eleştirilerden gelmiştir. Horkheimer, 1937 yılında yayımlanan iki önemli makalesinde pozitivistizme karşı derinlikli bir eleştiri getirmiştir. Onun bu eleştirileri özellikle “bilim tapıcılığına” ve Viyana Çevresi'nin savunduğu, doğa ve toplum bilimleri için ortak geçerli bir yöntem önermesine dayanan “birleşik bilim” anlayışına yöneliktir. Horkheimer, pozitivistizmin, bilimin tek geçerli bilgi biçimi ve tek geçerli kuram olduğu iddiasına itiraz etmektedir. Söz konusu yazılarında, mantıksal pozitivistizme dair detaylı eleştiriler geliştirmiş ve bu eleştiriler Frankfurt Okulunun genel düşünsel çerçevesini oluşturan temel ilkelerden biri haline gelmiştir. Horkheimer'a göre, ampirizmin temel ilkesi olan algı yoluyla doğrulama, “burjuva aklının giderek yüzeyselleşmesini” yansıtan zayıf ve yetersiz bir temele dayanmaktadır. Pozitivist anlayış, çoğu zaman bağlamından koparılmış bireysel olguların rastlantısal bir şekilde bir araya getirilmesine dayanmakta; bu olguların ardındaki daha derin yapısal ilişkileri göz ardı etmektedir. Ayrıca bu yaklaşım, görünen ile öz arasında ayırım yapma kapasitesinden de yoksundur (Odabaş, 2018, s. 224).

Öte yandan, Adorno da pozitivistizmin toplumlar üzerinde artan bir baskı gücü haline gelmesini sert bir biçimde eleştirmiştir. Ona göre, pozitivistizm zamanla bir ideolojiye dönüşmekte ve kendi sınırlarını fark edemeyecek kadar içe kapalı hale gelmektedir (Alikılıç, 2021, s. 45-46). Pozitivist bilim anlayışının ve bu yaklaşıma dayalı bir dünya görüşünün baskın olduğu koşullarda, yalnızca doğada yer alan ve gözlem ile deney aracılığıyla elde edilebilen verilere dayalı bilgi geçerli kabul edilir. Bu çerçevede, pozitivistizmin mevcut olanı sorgulamadan, düşünceden bağımsız bir gerçeklik olarak ele alması; sadece var olanı sürdürmek ve meşrulaştırmak için çaba göstermesi, düşünsel yapıyı zayıflatmakta ve düşünceyi salt uyum sağlama işlevine indirgemektedir. Böyle bir yaklaşımda, düşüncenin asli bir yönü olan eleştiri, bilimsel etkinliklerin dışına itilmektedir. Adorno'nun ifadesiyle, yapılması gereken şey, bilgiye yönelik eleştirel bir tutum geliştirerek, kavram ile bu kavramın gönderme yaptığı nesne arasında eksiksiz bir örtüşmenin olanaksız olduğunu ortaya koymaktır. Adorno'ya göre, pozitivist çerçevede eleştirel niteliğini yitiren düşünceyi yeniden canlandırmanın ve bilimsel sürecin bir

parçası haline getirmenin yolu, düşüncenin tekrar eleştirel hale gelmesinden geçmektedir. Ona göre, bu durumun aşılması ancak “negatif diyalektik” ile mümkündür. Çünkü düşünsel ilerlemenin durması, aklın ilerleyememesi ile doğrudan bağlantılıdır (Büyükçelikok, 2019, s. 93).

XIX. yüzyılda pozitivist bilim felfesine yönelik olarak Yeni Kantçılar ve Marksist Ekol temsilcilerinin de güçlü eleştirileri olmuştur. Örneğin Cohen, pozitivistin “basit ve dogmatik bir doğacılık” anlayışına dayandığını savunarak onu bu nedenle eleştirir. Cohen’e göre pozitivistlerin doğa anlayışı, yalnızca fenomenler dünyasıyla sınırlıdır ve bu doğa, bilginin öznesi tarafından yalnızca izlenen, fakat herhangi bir müdahalede bulunulamayan bir varlık düzlemi olarak düşünülmektedir. Rickert ise pozitivistliği, deneyim dünyasına yönelirken, bu yönelmenin ardındaki öznenin bilgi edinme yetisi üzerine bir çözümleme sunmamakla eleştirir. Rickert’e göre, pozitivistler deneyimsel gerçeklik ile bu gerçekliği kavramaya çalışan öznenin bilgi üretme kapasitesi arasında doğrudan bir uygunluk varsayarak yanlış bir kabulde bulunmaktadır. Oysa bilgi ve bilim, öznenin duyuşsal verileri, kendi bilişsel donanımları (duyarlık ve zihinsel yapı) çerçevesinde işlemesiyle ortaya çıkan bir inşa sürecidir ve pozitivistizm bu yapısal yönü gözden kaçırmaktadır. Cassirer ise romantizm ile pozitivistliği karşılaştırırken, romantik düşüncenin doğayı ruhsal bir biçimde anlamlandırma çabasında olduğunu; buna karşın pozitivistimin, ruhu maddi olgulara indirgeme eğiliminde olduğunu söyler. Bu nedenle, pozitivistimin kültürün, tarihin ve ruhun kendine özgü yapısını kavramaktan uzak kaldığını ifade eder (Özlem, 2013, s. 17-18).

Marksist düşünce okulları, 19. yüzyılın ortalarından bu yana pozitivist yaklaşıma yönelik eleştirilerini sürdürmektedir. Bu eleştiriler kendi içinde farklılıklar barındırır da genel olarak bazı ortak noktalarda yoğunlaştıkları söylenebilir. Öncelikle, pozitivist bilgi kuramı, yüzeysel bir deneyimciliğe dayanmakta ve deneyimlenen olguların ardında yer alan maddi yasaları kavrama kapasitesine sahip değildir. Oysa maddi gerçeklik, yalnızca diyalektik materyalizmin sunduğu yasalar çerçevesinde bilimsel bir araştırmanın nesnesi haline getirilebilir. En temelde ise gerçeklik, öznel bilinçten bağımsız ve değişmez bir nesne olarak değerlendirilemez; aksine, tarihsel ve toplumsal süreçler içinde dönüşen bilinç tarafından farklı şekillerde algılanır. Özellikle de doğruluğu yalnızca sentaktik, semantik ya da pragmatik kurallara indirgemeye çalışan ve tarihsel-toplumsal bağlamı göz ardı eden çağdaş pozitivist yaklaşımla gerçekliğin kavranması mümkün değildir. Bu

nedenle pozitivizm, maddi dünyayı görünmez kılmakta ve onu perdelemektedir. Ancak en kritik mesele, pozitivizmin bu yapısıyla tekeli kapitalist düzende sınıflar arasındaki çelişkileri gizleme işlevi üstlenmesidir. Gerek klasik gerekse çağdaş biçimiyle pozitivizm, aynı zamanda geç dönem kapitalist toplumun yapısal özelliklerinin ideolojik bir yansımasıdır. Bu doğrultuda, pozitivist anlayış, işçi sınıfının çıkarlarını açığa çıkaracak nitelikteki gerçek bilimsel araştırmaların önünü tıkamakta ve bu çıkarları görünmez kılmaya hizmet eden bir araç işlevi görmektedir (Özlem, 2013, s. 17-18).

Frankfurt Okulu, Yeni Kantçılar ve Marksist düşünürlerin gösterdiği gibi, aslında 19. Yüzyıl sonları ve 20. yüzyılın başlarından itibaren bilim felsefesi alanında pozitivizme yönelik oldukça eleştirel ve teorik olarak güçlü bir karşı cephe oluşmuş durumdadır. Ancak özellikle II. Dünya Savaşı sırasında pozitivist paradigmaya bağlı yeni araştırma yöntem ve tekniklerinin geliştirilmesi ve bu yöntem ve tekniklere dayalı analizlerin o dönem içinde göstermiş oldukları başarıları nedeniyle pozitivist paradigma baskın bir bilim paradigması olarak statüsünü korumaya devam etmiştir. Ancak savaş sonrasında pozitivizmin sosyal bilimlerde baskın paradigma haline geldiği dönemde, yine savaş döneminin bir ürünü olan izafiyet ve kuantum teorilerinin yükselişi pozitivizmin dayandığı temel ilkelerin sorgulanmaya başlanmasına yol açmıştır. Zamanla bu sorgulama sosyal bilimlere de sıçramış ve alternatif paradigmlar ile farklı araştırma yaklaşımlarına yönelik ilgi giderek artmıştır. Özellikle 1960'lerden itibaren sosyal bilimler alanında pozitivist yaklaşımı eleştiren çeşitli yaklaşımlar doğmuştur. Aynı şekilde, örgüt araştırmalarının sabit ve katı yapılardan ziyade dinamik, sürekli değişen ve öznel gerçekliklere dayalı yapısı; araçsal akılcılığın yerine eleştirel ve özgürleştirici bir akıl yürütmeyi ön plana çıkararak yeni perspektiflerin doğmasında etkili olmuştur (Şen ve Mert, 2020, s. 228-229).

Pozitivizme yönelen eleştirilerden en önemlilerinden biri, aslında pozitivizmin zayıflayan epistemolojik ayaklarını yeniden güçlendirmeye çalışan Karl Popper'dan gelmiştir. Popper, mantıksal pozitivizmin doğrulanabilirlik ilkesini sorgulamış ve bir deneyde çok sayıda elde edilen bulguların bir genelleme yapmak için yeterli olmadığını savunmuştur. Diğer bir deyişle bir ilişkinin gözlemlenme sayısı, o ilişkinin evrenselliği arasında kesin bir bağ bulunmamaktadır. Ancak Popper, tüm deneysel önermelerin anlamsız olmadığını, bu önermelerin yanlışlanana kadar kullanılabileceğini söylemiştir. Böylelikle Popper, önemli olanın doğrulanma değil yanlışlanma olduğunu iddia etmiştir.

Popper’ın “yanlışlanabilirlik” kuramı, bilimin ilerlemesini yanlışlanan teorilerin yerine daha güçlü açıklamaların konulmasıyla açıklar. Ayrıca Popper, doğrulanamayan evrensel ifadelerin anlamsız sayılamayacağını, tersine yanlışlanabilir olmalarının bilimsel değer taşıdığını belirtmiştir. Bu bakış açısı, sosyal bilimlerde pozitif bilgiye ulaşmanın zorluğunu ve bilimsel araştırmalarda eleştirel yaklaşımın gerekliliğini ortaya koymuştur (Jaja vd., 2022, s. 224). Popper’ın eleştirileri doğrultusunda, pozitivizmin bilim tanımını ve bilgi üretme biçimi yeniden değerlendirilmiştir.

Pozitivizmin kendi içinden gelen bu eleştiri dışında özellikle 1970’lerde sosyal bilimlerden yoğun eleştiriler gelmiştir. Bu eleştirilerin temel argümanı, sosyal bilimin nesnesinin insan olmasıyla ilgilidir. Buna göre insanlar, doğal bilimlerin inorganik nesneleri gibi yansız ve çevrelerine kayıtsız değildirler. İçlerinde bulundukları çevreyi kendi algılarına göre yorumlamakta, bireyleri gözlemleyen araştırmacı da gözlemlediklerini yorumlamaktadır. Sosyal bilimlerin öznesinin insan olması, pozitivizmin indirgemeci yaklaşımını da olanaksızlaştırmaktadır. Bir başka deyişle, konu insan olduğunda gözlemlenebilen davranışlarla gerçeklik birbirine indirgenememektedir. Çünkü sosyal olgular, fizik yasalarından çok daha karmaşık kurallara göre işlemektedir ve bu olgular, doğa bilimlerindeki gibi bağımlı ve bağımsız değişkenlerin kontrol altında tutulduğu bir laboratuvar ortamında değil, tamamen dış etkilere açık olmaktadır.

Bu eleştiri, Yorumsamacılık veya Hermenötik olarak adlandırılan bir paradigmanın oluşumuna yol açmıştır. Yorumsamacılık, pozitivizmin nesnel gerçeklik anlayışına karşı çıkarak, olgular arasında evrensel bir ilişkinin varlığından söz edilemeyeceğini savunmaktadır. Sosyal olgular, bireylerin algılamalarından; bu algılar da bireylerin bulundukları özgül toplumdaki anlam üretim süreçlerinden, yani a priori söylemlerden, bağımsız olamayacağı için görecelik ve öznellik kaçınılmaz olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, yorumsamacılara göre sosyal bilimin amacı, sosyal olarak inşa edilenin çözülmesidir. Bunun yapılması için gereken, olguların ne biçimde inşa edildiklerini anlamaya çalışmak amacıyla nitel araştırmalar yapmaktır. Pozitivist yaklaşımın sınırlılığı, özellikle insan davranışının belirlenemezliği ve çok boyutluluğu dikkate alındığında daha da belirginleşir. Pozitivizm, sosyal sorunları değerlendirirken genellikle yalnızca gözlemlenebilen bireyler üzerinden analiz yürütür; yani örneğin işsiz ya da suç işlemiş bir bireyin kendisi incelenir. Ancak, bu bireylerin içinde bulundukları bağlamsal koşullar – yapısal eşitsizlikler, psikolojik travmalar veya kültürel dinamikler –

çoğunlukla ihmal edilir. Bu da pozitivist reçetelerin, sorunun kök nedenleri yerine sadece yüzeysel belirtilerle ilgilenmesine neden olur. Diğer yandan insanın özgür iradesi ve belirsizlik faktörü, sosyal bilimlerde deneysel yöntemi daha az güvenilir kılar. Bu nedenle, zamanla pozitivistimin içsel tutarsızlığı fark edilmiş ve onun yerine daha esnek, çoğulcu yaklaşımlar benimsenmiştir. Bunlardan biri olan “eleştirel çoğulculuk”, hiçbir yöntemin tek başına yeterli bilgi üretemeyeceğini savunur. Bu yaklaşım, çok yönlü ölçümler, örneklemeler, araştırma soruları ve analiz teknikleriyle çalışarak daha geçerli bir anlayışa ulaşmayı hedefler. Günümüzde sosyal bilimlerde geçerli bilgi üretimi, artık çoğu araştırmacı için bu tür çok boyutlu yöntemlerle mümkündür (Kaboub, 2008, s. 343).

Yorumsamacıların pozitivistime yönelttiği temel eleştirilerden bir diğeri, değerlerden bağımsızlık meselesine ilişkindir. Daha önce de belirtildiği gibi, pozitivist yaklaşım araştırmacının kendi değer yargılarından sıyrılarak nesnel bir biçimde araştırma yapabileceğini öne sürerken, yorumsamacı kuram bu görüşe karşı çıkar ve göreceliği (rölativizmi) savunur. Yorumsamacı bakış açısı, bilimsel araştırmalarda değerlerden tamamen arınmanın mümkün olmadığını ileri sürerek, araştırmacının değerlerini tanıyıp açıkça ifade etmesinin daha bilimsel bir tutum olduğunu vurgular. Bu yaklaşıma göre, anlam her bağlamda ve her bireyde farklılık gösterebilir; dolayısıyla araştırmacının kişisel değerlerini sürecin dışına itmesi mümkün değildir. Pozitivist paradigma ise, değer yargılarını bilimsel çabanın dışında görür ve yalnızca gözlemlenebilir olguların doğrulanmasını esas alır. Bu doğrultuda yalnızca beş duyu ile algılanabilen, ölçülebilir gerçeklik geçerli bilgi olarak kabul edilir. Yorumsamacılar, bu anlayışa karşı çıkarak, pozitivistimin insanı ve insanla ilgili olguları mekanik bir nesne gibi değerlendirdiğini ileri sürer. Pozitivist model, bütün insanların dünyayı aynı şekilde algıladığı varsayımına dayanır; ancak yorumsamacı yaklaşım, her bireyin yaşantısının ve deneyimlerinin özgün olduğuna inanır ve bu bireysel farkları anlamaya çalışır. Pozitivist bilgi anlayışı, verilere dayanarak tümdengelim yoluyla genel sonuçlara ulaşmayı savunur; çünkü evrensel nedensellik ilkesine dayanır. Buna karşın yorumsamacı yaklaşım, her sosyal olgunun kendi bağlamı içinde ele alınması gerektiğini savunur ve bu nedenle tümevarımsal bir yöntem benimser. Bu yöntem sayesinde, araştırmacı olayın anlamını içselleştirerek daha derinlemesine bir kavrayışa ulaşabilir (Kaya, 2019, s. 277).

Kısaca özetlemek gerekirse Aydınlanma çağının insan aklına duyduğu güvende kökenlerini bulan pozitivist paradigmanın toplumun değerlerden bağımsız evrensel

yasalar yoluyla düzenlenmesi düşüncesinin 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında sosyal bilimlerdeki egemen paradigma olduğu, ancak yine aynı dönemde pozitivist ontoloji ve epistemolojinin farklı ekoller tarafından önemli eleştirilere tutulduğu söylenebilir. Bu eleştirilerin, pozitivistizmin karmaşık toplumsal bağlamları ve insan doğasını dikkate almaması, eleştirel düşüncüyü baskılaması ve değerleri bilimsel sürecin dışına çıkartması konularında yoğunlaştığı ileri sürülebilir. Genel bilim felsefesi ve farklı sosyal bilim dallarındaki eleştirilere ek olarak, bir sonraki bölümde kamu politikası disiplini içinden pozitivistizme yöneltilen eleştirilere değinilmiştir.

## **2.2. Kamu Politikası Disiplininde Post-Pozitivist Eleştiriler**

II. Dünya Savaşı sırasında yukarıda belirtildiği gibi bilim felsefesi ve sosyal bilimlerdeki pozitivist/anti-pozitivist ekoller arasındaki tartışmalar devam ederken kamu politikası disiplininin kurucusu olarak kabul edilen Harold D. Laswell, o dönemin siyaset bilimi ve yönetim bilimi disiplinlerinden farklı bir “politika bilimi”nin (policy science) temel ilkelerini belirlemiştir. Laswell, belki de savaş sırasında içinde yer aldığı bilim ekiplerinden de aldığı ilhamla, savaş sonrası toplumsal sorunların çözümünde yeni bir yaklaşımın geliştirilmesi gerektiğini savunmuştur. Laswell, politika bilimlerinin ekonomi, psikoloji, siyaset, istatistik gibi birçok disiplinin ortak çalışmasına dayanması; bilimsel çabanın somut toplumsal sorunları çözmeye yönelmesi ve belki de en önemlisi de demokratik değerlerin ve insan haysiyetinin geliştirilmesine yönelik normatif bir temeli olması gerektiğini ileri sürmüştür. Bu noktada aslında pozitivistizm ve kamu politikası arasındaki gerilimli birlikteliğin ilk başlardan itibaren var olduğu öne sürülebilir. Çünkü Laswell, bir taraftan sosyal bilimlerde savaş sırasında geliştirilmiş olan nesnel/nicel araştırma yöntem ve tekniklerinin üstünlüğünü överken, diğer taraftan pozitivist paradigmanın uzak durduğu normativizmi bilimsel analizle birleştirmeyi önermiştir. Ancak kamu politikası disiplini de savaştan sonraki kısa süre içerisinde mikroekonomik analizler, rasyonel seçim kuramı, fayda-maliyet analizleri, yalnızca neden-sonuç etkilerini ölçmekle sınırlı değerlendirme yöntemleri ve bazı politika süreci modelleri çerçevesinde pozitivist karakteri daha baskın bir disiplin haline dönüşmüştür.

Politika analizinde baskın bir paradigma olmasına rağmen, özellikle eleştirel ekolden birçok araştırmacı 1960’lar ve 1970’lerde bu alanın toplumun pratik sorunlarına çözüm üretmemesinin sebeplerinden birinin pozitivist yönelimi olduğunu ileri

sürmüştür. Bu dönemde Medeni Haklar Hareketleri, öğrenci protestoları, Vietnam Savaşı, etnik ve kültürel grupların toplumsal hareketleri ve Watergate Skandalı gibi pek çok olay bir çatı altında mevcut teknokratik yönetim modellerinin ve bu modeli besleyen bilimsel paradigmaların sorgulanmasına destek vermiştir.

Bilim felsefesi alanında pozitivistimin eleştirileri ontolojik ve epistemolojik yönleriyle öne çıkarken kamu politikası disiplinde yukarıda bahsedilen eleştirel siyasal ve toplumsal teorilerle desteklenen ve dil ve argümantasyonu politikaların irdelenmesine dahil eden bir “argümantatif dönüş” yaşanmıştır. Jürgen Habermas’ın iletişimsel eylem teorisi, Michel Foucault’un söylem teorisi, Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe’nin eleştirel söylem analizi ve Jacques Derrida’nın dil ve söylem üzerine düşüncelerinden destek alan bu dönüşle birlikte pratik argümantasyon, yargısal retorik analizleri, çerçevelendirme analizleri ve anlatısal hikayeler post-pozitivist epistemolojiyle birleşmiştir (Gottweis, 2006, s. 465-466; Durnova vd., 2016, s. 45). Bahsedilen analizler politika analizini epistemoloji alanına sınırlandırmamış; iktidar, güç, demokrasi, toplumsal yapılar ve özgürlük temalarının politika söylemlerinde kendilerini nasıl gösterdiklerini ortaya çıkarmayı amaçlamıştır.

Bu yaklaşımın en önemli isimlerinden bir tanesi Frank Fischer olarak gösterilebilir. Fischer, son yirmi yılı aşkın süredir kamu politikası analizinde teknokratik ve pozitivist söylemlere alternatif geliştirme çabalarının öncülerinden biri olmuştur. “Reframing Public Policy” adlı eseri, bu uzun süreli çabanın sistematik bir derlemesi niteliğindedir ve bu yönüyle eser, politika analizi literatüründe dikkate değer bir dönüm noktasıdır. Fischer, metodolojik anlamda temel sorunun “empirizm” olduğunu belirtir ve kendi yaklaşımını açıkça “post-empirist” olarak tanımlar. Ancak bu çerçeve, “pozitivism” ve “post-pozitivism” terimleriyle de kolayca ifade edilebilir. Pozitivist yaklaşım, bilim felsefesi alanında büyük ölçüde terk edilmiş, sosyal bilimler bağlamında ise çok daha sınırlı hale gelmiştir. Günümüzde artık çok az kişi, sabit varsayımlardan hareketle çıkarılan evrensel yasaların empirik olarak doğrulanabileceği ve böylece nihai “doğru” teori birikimlerine ulaşılabilceği görüşünü savunmaktadır. Sosyal bilimlerde bu tür genellemelerin kamu politikası süreçlerine etkili müdahalelerde bulunma temeli olabileceğine olan inanç daha da zayıftır. Buna rağmen, pozitivist düşünce bir zihinsel tutum ve söylem biçimi olarak yaşamaya devam etmektedir. Bu durum, özellikle politika

analizinde teknik çözümler arayışında olan yaklaşımlarda açıkça görülmektedir (Dryzek, 2004, s. 89-90).

Fischer, yalnızca pozitivist analizlerin eleştirisini sunmakla kalmaz; aynı zamanda, kamu politikasında alternatif düşünme yollarının da mümkün ve uygulanabilir olduğunu ileri sürer. Onun yaklaşımı, kamu politikasını dilsel olarak inşa edilmiş bir dünya olarak kavrar; dilin yalnızca bir iletim aracı değil, toplumsal gerçekliği kuran temel yapı olduğunu savunur. Bu anlayışa göre, resmi kurumsal yapılar kadar, aktörler arasında paylaşılan anlamlar ve sembolik düzenekler de politikanın doğasını belirler (Dryzek, 2004, s. 89-90). Böylelikle politika analizi bağlamsal, toplumsal ve normatif eleştirileri analize katarak söylemin anlamlandırılmasını amaçlayan bir uğraşı haline dönüşmektedir.

Kamu politikası disiplininde pozitivist paradigmaya yöneltilen ana eleştirilerden bir diğeri, disiplinin temelinde yer alan demokratik ideallerin zaman içinde bir kenara bırakılmış olmasıdır. Bu konuda Theodor Lowi, siyasal bilimlerin ve kamu politikası disiplinin ekonomik düşünce ve analiz tarafından yutulduğunu söyleyerek, kamu politikası disiplininin normatif yönünü tamamen etkinlik ve verimliliğe çevirdiğini ileri sürmüştür. Dahası mikro birimler ve analizlere odaklanan politika analizinin değersel içeriğinden koparak alanı duygusuzlaştırdığını, demokrasinin erozyonuna neden olan büyük çaplı değişimlerin göz ardı edilmesine yol açtığını ifade etmiştir (Ingram v.d., 2016, s. 184-185).

Politika analizinde pozitivistin yönelik eleştirilerini dile getiren Dryzek ise araçsalci rasyonaliteye dayanan pozitivist yaklaşımların insani değerleri yok ettiğini, bireyleri baskı altında tuttuğunu, karmaşık toplumsal sorunlar karşısında etkili olamadığını ve en önemlisi antidemokratik olduğunu ileri sürmüştür. Dryzek'e göre, kamu politikaları yoluyla sosyal sorunları çözmeye girişimlerini başarısız kılabilecek karmaşa ve belirsizlik koşulları her yerde mevcuttur. Bu nedenle, araştırmacılar arasında politika analizine değerlerden arındırılmış bir şekilde yaklaşımdan vazgeçilmesi gerektiğine dair eleştiriler ve dönüşüm çabaları ortaya çıkmıştır (Çelik ve Çorbacıoğlu, 2008, s. 24).

Kuşkusuz hem bilim felsefesi anlamında hem de kamu politikası disiplininde post-pozitivist ekole burada değinilenlerden çok daha fazla yaklaşım bulunmaktadır. Ancak temel olarak değerlendirildiğinde pozitivistin hem gerçeklik ve bu gerçekliğe ulaşmak için kullanılacak yöntem olarak hem de gerçekliğe ulaşma çabasının normatif

temeli konusunda giderilemeyecek bir boşluğa sahip olduğu söylenebilir. Böylelikle bir sonraki bölümün amacı eleştirel gerçekçiliğin ontolojik, epistemolojik ve normatif olarak bu boşluğu kapatabilecek bir potansiyele sahip olup olmadığını anlamaya çalışmaktır.



### 3. ELEŞTİREL GERÇEKÇİLİĞİN ONTOLOJİ VE EPİSTEMOLOJİSİ

Eleştirel gerçekçiliğin gelişiminin Roy Bhaskar'ın 1975 yılında yayınlanan eseri *A Realist Theory of Science*'la başladığı söylenebilir. Daha sonra Bashkar, 1979 yılında yayınlanan *The Possibility of Naturalism: A Philosophical Critique of the Contemporary Human Sciences*'da, geliştirdiği yaklaşım temelinde, doğal bilimlerle sosyal bilimler arasında yöntemsel bir birlik kurulabileceğini savunmuştur. Bu iddia kendi başına düşünüldüğünde, yenilikçi bir yanı olmadığı düşünülebilir. Çünkü daha önce değinildiği gibi, sosyolojinin kurucu babası sayılan Comte'dan beri doğal bilimlerin biricik paradigması olan pozitivist, sosyal olaylar arasındaki neden-sonuç ilişkilerine de uyarlanabileceği tartışıla gelmiştir. Ancak, eleştirel gerçekçiliğin özgün doğasını anlayabilmek için, bilim felsefesindeki bazı temel ikilemleri tekrar hatırlamak ve bu kuramsal duruşun söz konusu ikilemlere getirdiği yeni yaklaşımı açıklamak yerinde olacaktır. Bu ikilemler, en üst başlıkta gerçekliğin varlığıyla ilgilenen ontolojik ve gerçekliğin bilgisine nasıl ulaşılabileceğiyle ilgilenen epistemolojik sorunlar olarak toplanabilir. Marsh ve Furlong (2002), ontolojik dayanakları özcü (essentialist) ve özcülük karşıtı (anti-essentialist) biçiminde ikiye ayırmaktadır. Özcüler, insanların algılarının dışında keşfedilmeyi bekleyen bir gerçeklik olduğunu ileri sürerken, özcülük karşıtları faillerin dışında bir gerçeklik olamayacağını, tüm sosyal olguların sosyal inşalar olduğunu savunmaktadır. Gerçekliğin varlığı konusundaki bu ayrışım, eğer gerçeklik varsa bu nasıl öğrenilebilir sorusunu getirmektedir. Bu noktada Marsh ve Furlong (2002) pozitivist, gerçekçi ve yorumsamacı olmak üzere üçlü bir ayrım yapmışlardır. Burada da bu ayrım üzerinden devam edilecektir.

Diğer yandan, kamu politikalarının uygulanmasında yapı ve fail arasındaki ilişkiler kritik öneme sahip olduğu için bu konuda yapılan ayrımlara da yer vermek gerekecektir. Çalışmanın sınırları ve amaçları nedeniyle bu konulardaki tartışmalara ayrıntılı girilmemiş, bunun yerine var olan ayrışmalar genel hatlarıyla belirtilmiştir. Bu bölümde son olarak ele alınan ve kamu politikası disipliniinde yeni açılımlar sağlayabilecek son iki konu, eleştirel gerçekçiliğin normatif doğası ve interdisipliner yönetime olan yatkınlığıdır.

### 3.1. Eleştirel Gerçekçiliğin Ontoloji ve Epistemolojisi

Pozitivist düşünce yapısının ontolojisi, nesnel bir gerçekliğin varlığını kabul eder; epistemolojisi ise bu gerçekliğin bilimsel yöntemlerle keşfedilebileceği ya da öngörülebileceği varsayımına dayanır. Pozitivizm, bilimsel gerçekçilik ya da yapısal ve empirik gerçekçilik olarak da anılır. Bu yaklaşımda, varlıkların dış dünyada, onları algılayan öznenin dışında, bağımsız olarak mevcut olduğu ve gözlemlenebilir atomik bir yapıya sahip olduğu düşünülür (yani bileşenlerine ayrılabilir niteliktedir). Pozitivizm, olaylar arasında düzenli ve tekrar edebilir nedensel ilişkiler olduğunu kabul eder. Olgular arasındaki bu nedensel bağlantılar yasa ya da yasa benzeri işlevsel ilişkilerle açıklanabilir. Gerçeğe ulaşmak, yani gerçekliğe ilişkin doğru bilgi edinmek, dış dünyadaki olaylar, olgular ve varlıklar arasındaki düzenliliklerin sistematik biçimde gözlenmesiyle sağlanır. Bu gözlemler sonucunda oluşturulan hipotezler, yeniden dış dünyada test edilir ve doğruluğu bu şekilde sınanır. Böylece bilgiye ulaşmak, hipotezlerin doğrulanması yoluyla mümkün hale gelir. Bilimin temel amacı, olayları öngörmek ve onları denetim altına alabilmektir. Bu çabanın merkezinde gözlem ve ölçüme dayalı empirik yöntem yer alır. Deneysel yöntem, yani doğrudan gözlem ve müdahale, başlıca bilimsel yaklaşımdır. Araştırmalarda yaygın olarak kullanılan analiz teknikleri arasında regresyon, varyans analizi ve yapısal eşitlik modellemesi öne çıkar. Bu anlayışta bilimsel araştırmaların ve araştırmacıların değer yargılarından bağımsız olması gerektiği kabul edilir. Bilimsel bilgi inşa edilen değil, keşfedilen bir gerçeklik olarak değerlendirilir. Bilimin doğası gereği nicel yöntemlere dayalı olması gerektiği savunulur (Akfırat, 2019, s. 407).

Gerçekçilik, pozitivizm gibi, faillerin yorumlamalarından veya düşüncelerinden bağımsız gerçeklerin olduğunu savunmaktadır. Ancak gerçekçilik, pozitivizmden farklı olarak, olgular arasındaki ilişkilerin her zaman gözlemlenebilir olmayabileceğini, görünürdeki nedenlerin gerçek nedenler olmayabileceğini de kabullenmektir. Bu yaklaşıma göre, olgular arasındaki neden-sonuç ilişkileri, gözlemlenemeyen yapısal süreçlerden kaynaklanabilir. Söz konusu gözlemlenemeyen yapısal süreçler ise ancak kuram yoluyla anlaşılabilir. Bu realist paradigmanın doğuşu ve gelişiminde Karl Marks'ın büyük rolü bulunduğunu söylemek doğru olacaktır. Çünkü Marks, toplumdaki ilişkilerin üretim biçimi ve üretim araçlarının sahipliği gibi ekonomik altyapısal unsurların üstyapıları belirlediğini ileri sürerek, gözlemlenebilir neden ve sonuç ilişkilerinin ötesine geçmiştir. Diğer yandan yanlış bilinçlilik örneğinde olduğu gibi,

faillerin gerçek çıkarlarıyla, egemen güçler tarafından manipüle edilen algılarıyla benimsedikleri çıkarlar arasında da farklılık olabileceğini savunmuştur. Başka bir deyişle görünür çıkarlar, gerçek çıkarların yanıltıcı bir resmini çizebilmektedir.

Gerçekçiliğin pozitivism ve yorumsamalıktan ayrıldığı bu konumu, Roy Bashkar bütüncül bir felsefe dili olarak geliştirmiş ve eleştirel gerçekçi geleneğin kurucusu olarak tanınmıştır. Bashkar (1975), ilk olarak pozitivist bilim felsefesine karşı gerçekçi bir bilim felsefesinin temellerini atmak için başlattığı girişimini daha sonra sosyal bilimler alanına da uyarlayarak geliştirmiştir. Bashkar, pozitivist ve yorumsamacı ontoloji arasındaki insan bilgisi dışında bir gerçekliğin olup olmadığı sorununa bilginin iki boyutuyla çözüm getirmiştir. Bu boyutlardan ilki, bilgimiz dışında bir gerçeklik olduğunu belirtmektedir ve bilginin ‘geçişsiz’ (intransitive) boyutunu oluşturmaktadır. Bashkar’a göre üzerinde çalıştığımız fiziksel süreçler veya sosyal olgular bilginin geçişsiz boyutunda yer almaktadır. Bunları açıklamak için kullandığımız kuramlar veya söylemler ise bilimin ‘geçişli’ (transitive) boyutunu oluşturmaktadır. Geçişli boyutta meydana gelen bir değişiklik, geçişsiz boyutta bir değişikliğe yol açmamaktadır. Bilginin bu iki boyutu arasında bir ayrım yapılmaması, bilimsel deneylerin sonuçlarının gerçekte özdeşleştirilmesine yol açarak, Bashkar’ın ‘epistemik yanılsama’ dediği yanılgıya yol açmaktadır (Bashkar, 1989, s. xii; Sayer, 2000, s. 10-11; Danermark v.d., 2002, s. 5-6).



**Şekil 3.1** Eleştirel Gerçekçilikte Katmanlaşmış Gerçeklik

Eleştirel gerçekçiliğe göre gerçek, doğal veya sosyal olsun, oldukları gibi şeylerden oluşmaktadır. Gerçekliğin varlığı bizim bilgimizle sınırlı değildir. Nesnelerin yapıları ve güçleri bu alana aittir ve bilim geçişli boyutta bunları araştırmaya çalışmaktadır. Böylelikle bilimin amacı, bilimin geçişli alanında ürettiği kuramlar yoluyla geçişsiz alanı anlamaya ve açıklamaya çalışmak olmaktadır. Üretilen kuramlar insan düşüncesinin ürünü olacağı için ve insan düşüncesi de her zaman yanılabileceği için, bunların doğruluğu her zaman sorgulanabilir niteliktedir. Ancak yanılabılır olma, bilimi gereksiz bir uğraş haline getirmemektedir. Çünkü kuramların gücü, kurdukları ilişkilerin ele alınan konuyu açıklamada diğer açıklamalardan daha başarılı olmalarından kaynaklanmaktadır.

Nesnenin bir yapısının ve gücünün olması bunların her zaman işleyeceği anlamına gelmemektedir. Bazı güçler, başka koşullara ihtiyaç duyduğu için harekete geçmeyebilir veya harekete geçtiklerinde gözlemlenemiyor olabilir. Böylece araştırma, yalnızca bu potansiyelin varlığıyla değil, bu potansiyelin hangi koşullar altında gerçekleşebileceğini ve bu potansiyel gerçekleştiğinde ne gibi etkileri olabileceğini araştırmalıdır. Bu noktada aktüellik olgusu karşımıza çıkmaktadır. Diğer bir deyişle, var olan potansiyelin harekete geçmesiyle, gerçeklik aktüellik kazanmaktadır. Ampirik gerçeklikse, gerçek veya aktüelin deney yoluyla elde edilen tecrübeleri anlamına gelmektedir. Bu tecrübe gerçekliğe veya aktüelliğe ait olabilir. Ancak gerçeklik deneyle elde edilen bulgulara indirgenemez (Sayer, 2000, s.11-12). Sayer (2000), bu ontolojiyi benimsemenin önemli bir sonucu olduğunu, eğer güçlerin harekete geçmeme olasılığı bulunuyorsa, daha önce gerçekleşen, bilinen veya gerçekleşebilecek olan şeylerin, ileride olabilecekler konusundaki seçenekleri de tüketmediğini söylemektedir.

Eleştirel gerçekçilik, bilimin yalnızca deneysel verilerle sınırlı bir temele indirgenmesini eleştirir ve nedensel yasaların, yalnızca gözleme dayalı bilgilerle karıştırılmasını sorunlu bulur. Yani, ontolojik olarak neyin var olduğu ile epistemolojik olarak neyin bilinebileceği ya da gözlemlenebileceği aynı şey değildir. Eleştirel gerçekçi düşünürler özellikle doğa bilimlerinde elde edilen bilimsel yasaların doğasına dikkat çekerler. Doğa bilimlerinde dahi düzenlilikler genellikle laboratuvar ortamında oluşturulan kapalı sistemlerde yapılan deneyler sayesinde açığa çıkar. Deneysel yöntemler bilgi üretimi açısından anlamlıdır; fakat bu, onların varlık düzeyinde de aynı derecede belirleyici olduğu anlamına gelmez. Empirist yaklaşımların aradığı

düzenlilikler, doğa ya da toplum gibi açık sistemlerde çoğu zaman doğal olarak kendiliğinden gözlemlenemez. Ancak pozitivist yaklaşımda olduğu gibi nedensel yasalar doğrudan ampirik düzenliliklerle özdeşleştirilirse, bu durum sadece bilimsel yasaların insan eliyle üretildiğini değil, aynı zamanda deneysel süreçlerle dönüştürülebileceğini de iddia etmek olur. Dolayısıyla, eğer bilimsel yasaların gerçekten var olduğuna inanılıyorsa, bunları yalnızca gözlemle ortaya çıkan düzenlilikler şeklinde tanımlamak yetersiz kalır. Eleştirel gerçekçilik, gözlenebilir olaylar arasında tutarlı bir örüntü bulunmamasının, bu olaylar arasında nedensel bağların mevcut olmadığı anlamına gelmediğini savunur. Nedensel açıklamalar için öngörü ya da düzenlilik zorunlu koşullar değildir. Nitekim doğrudan gözlenemeyen ama etkileri hissedilen sosyal yapılar, fikirler, normlar ve söylemler de neden-sonuç ilişkisi içinde etkili olabilir. Post-pozitivist düşünceye göre toplumsal yaşamın normlar, fikirler ve söylemler gibi ögeler etrafında şekillenmiş olması, bu unsurların nedensel etkileri olmadığı anlamına gelmez (Yalvaç, 2010, s. 5-6).

Gerçek, aktüel ve deneysel alanlar arasındaki bu ayrım, pozitivistin Humecu neden-sonuç ilişkisini de sorgulanır hale getirmektedir. Yukarıda belirtildiği gibi pozitivist deneyselcilik evrensel yasalara ulaşmak amacıyla olaylar arasındaki sürekli ve düzenli neden sonuç ilişkilerini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Ancak eleştirel gerçekçi bir yaklaşıma göre gözlenebilir olaylar, gerçekliğin yalnızca deneysel alanı konusunda bize fikir verebilmektedir. Bir olayın gözlenme sıklığı, o olayın gelecekte de aynen tekrarlanacağı konusunda kesin bir hükme varmamızı meşrulaştırmamaktadır. Çünkü söz konusu olayın gerçekleşmesi, kendisi dışında birçok koşula bağlıdır. Bu koşullar ise zaman ve mekân düzleminde içlerine bulundukları bağlama göre farklı sonuçlar üretebilmekte veya herhangi bir sonuç ve etki yaratmayabilmektedirler. Böylelikle eleştirel gerçekçi bir yaklaşımın araştırdığı şey olaylar arasında evrensel bir yasa bulmak değil, bu olay veya etkilerin ortaya çıkmasına neden olan mekanizmaların hangi koşullarda işlediğidir (Bashkar, 1989; 9-10; Sayer, 2000, s.13-14). Gerçek, aktüel ve deneysel alanlar arasındaki bu katmanlaşmış ontoloji, aynı zamanda katmanlaşmış, tabakalaşmış ve değişen bir dünya kavramsallaştırmasını beraberinde getirmektedir. Bu tabakalaşmanın anahtar kavramıysa oluşumdur.

Bu ilkelerden yola çıkılarak tasarlanacak bir şemada ilk olarak yapılması gereken, odağın ‘sosyal olguların ilgili faillerin tecrübeleriyle kavramsallaştırılmış

manifestolarından, bu olguları gerektiren özgül ilişkilere' (Bashkar, 1989, s.26); diğer bir deyişle, sosyal olguların gözlenebilir özelliklerinden, bu olguların ortaya çıkışını sağlayan üretici mekanizmalara (generative mechanisms), bu mekanizmalara eşlik eden gerekliliklere çevrilmesidir. Söz konusu sosyal bilim ve toplum olduğunda ise bu mekanizmaların karşılığının yapılar olduğu söylenebilir. Ancak bu karşılığın önemli bir istisnası bulunmaktadır. Sosyal yapılar 'doğal mekanizmalardan farklı olarak yalnızca yönettikleri aktiviteler sayesinde varlık kazanmaktadır ve bunlardan bağımsız olarak tanımlanamazlar' (Bashkar, 1989, s.38). Diğer bir deyişle, toplumsal yapılar, bireylerin eylemlerinden bağımsız değildirler. Böylelikle, sosyal olguların oluşumunu araştırabilmek için, ilk olarak bu olgunun altında yatan yapıların faillerle olan ilişkisinin araştırılması gerekmektedir. Bu noktada eleştirel gerçekçilikte yapı ve yapı-fail ilişkisindeki yaklaşımlara genel hatlarıyla değinmek yararlı olacaktır.

### **3.2. Eleştirel Gerçekçilikte Yapı ve Fail İlişkisi**

Yapı, toplumsal bilimlerin temel kavramlarından bir tanesi olmasına karşılık tanımı konusunda bir fikir birliği bulunduğunu söylemek güçtür. Margaret Archer v.d. (1995, s.33-64) yapı ve failer arasındaki ilişkiler konusunda dört alternatif duruşu incelemektedir. Bunlar metodolojik bireysellik, metodolojik kolektivizm, eriyikçilik (elisionism) ve oluşsalcılıktır (emergentism). Douglas Porpora (1998, s.339-355) ise, sosyal bilimler alanında en sık kullanılan dört grup yapı tanımını tartışmaktadır. Bunlar, yapıları: a) zaman içinde süreklilik gösteren toplu davranış kalıpları; b) sosyal gerçekleri yöneten yasa benzeri düzenlilikler; c) toplumsal konumlar arasındaki insan ilişkileri sistemleri ve d) davranışı yapılandıran kolektif kurallar ve kaynaklar olarak kabul eden tanımlamalardır. Porpora'nın değindiği ilk iki tanım sırasıyla Archer'ın ele aldığı ilk iki tanıma; son iki tanımı da eriyikçilik (elisionism) ve oluşsalcılığa (emergentism) karşılık gelmektedir.

Bu tanımlardan birincisinin temelinde metodolojik bireysellik yatmaktadır. Metodolojik bireysellik "toplumlarla ilgili gerçeklerin ve genel olarak sosyal olguların yalnızca bireylerle ilgili gerçeklerle açıklanabileceğini söyleyen doktrindir" (Bashkar, 1989, s.27). Metodolojik bireyselcilere göre toplum, tıpkı maddelerin en küçük yapı biriminin atomlar olması gibi, özerk ve kendi çıkarlarına göre hareket eden bireylerden oluşmaktadır. Ancak bu bireylerin toplamı, kendilerinden bağımsız ve üstün bir varlık

oluşturmamaktadır. Bu durumda, bireylerin davranışlarını şekillendiren yapılar da bireylerden bağımsız olarak değerlendirilememektedir. Collins'in yapı tanımı bu bakış açısını açıkça ortaya koymaktadır: 'mikro bakış açısından 'toplumsal yapı' nedir? Mikro açıdan yapı, insanların belirli bir yerde belirli fiziksel objeleri kullanarak gerçekleştirdikleri tekrarlanan davranışları ve belirli diğer insanlarla aynı sembolik ifadelerle tekrarlanan iletişimlerini' tanımlamaktadır (Collins,1981'den aktaran Porpora, 1998, s.340). Başka bir deyişle, sosyal yapılar veya kalıplar gerçekte teker teker bireylerin aynı davranışları sergilemelerinden başka bir şey değildir.

Metodolojik kolektivizm ise bunun tam tersi olarak, faillerin herhangi bir özerkliği bulunmadığını, ancak fail dışındaki yapıların ona çizdiği yolda hareket ettiğini savunmaktadır. Bu görüşün temelinde Durkheimci toplum anlayışının bulunduğu söylenebilir. Durkheim, Paris'teki intihar olayları üzerine yaptığı araştırmalarda, intiharların her birinin farklı nedenleri olduğunu, ancak ilginç bir biçimde Parisliler arasındaki toplam intihar sayısının aynı kaldığını bulmuştur. Diğer bir deyişle bireyler düzeyinde anlamsız görünen bir süreç, toplumun tümüne bakıldığında öngörülebilir bir hal alabilmektedir (Lansing, 2003, s.184-185). Bu noktadan hareket eden Durkheim, toplumun kendisini oluşturan bireylerden farklı bir varlık kazandığını ileri sürmüş ve toplumsal olayların ardında yasa benzeri düzenlilikler olduğunu savunmuştur. Bu yasa benzeri düzenlilikler ise toplumsal yapıları oluşturmaktadır. Bu bakış açısından toplumsal yapıların anlaşılabilmesi için teker teker bireylerin eylemlerinin araştırılması anlamsız olmaktadır. Çünkü böyle bir araştırma, suyun özelliklerini hidrojen ve oksijenin ayrı ayrı özelliklerini araştırarak bulmaya çalışmak veya insanların davranışlarını onun hücrelerini inceleyerek anlamaya çabalamak gibi bir sonuç oluşturacaktır. Kolektivizme göre yapılar eylemleri belirlemekte, failler ise kendi varlığından bağımsız bu bütünlüğün kendisine dayattığı eylem biçimlerinin pasif birer katlanıcısı olmaktadır. Bu görüşün en önemli temsilcileri yapısalcılar ve Marksistlerden bazıları olarak gösterilebilir. Örneğin Louis Althusser toplumdaki yapıların devletin ideolojik birer aygıtına dönüştüklerini ve bu yapıların bireylerin iradeleri dışında kendilerini yeniden ürettiklerini iddia etmiştir. Althusserci yapı anlayışı, aynı zamanda Laclau'nun da benimsediği bir yaklaşımdır. Laclau'ya göre de söylemler yapılar tarafından biçimlenmekte, failler ancak bu süreçlerin pasif katlanıcıları olmaktadır.

Yazarların ele aldıkları son iki yapı kavramsallaştırması, ortak bir paydada bulunmaktadır. Bu yaklaşımlar yapı ve failerin ikisine de değişik oranlarda ağırlık veren diyalektik yaklaşımlardır. Bu gruba giren yaklaşımlar, yapıların failerin eylemlerini zorlaştırıp kolaylaştırabileceğini; ama aynı zamanda failerin de bilinçli veya bilinçsiz eylemleri yoluyla yapıları ve böylece hareket çevrelerini değiştirebileceklerini savunmaktadır. Bu yaklaşım katı bir gerçekçi yapı kavramsallaştırmasından kopuşu ifade etmekte, failerin içlerinde bulundukları yapıları yorumlamaları ve değiştirebilmelerini kabullenmektedir (Marsh ve Furlong, 278, s.291). Ancak diyalektik yaklaşım da kendi içinde farklılıklar göstermektedir. Metodolojik bireysellik ve metodolojik kolektivizm arasındaki birey-yapı ikiliğine (dualism) karşı çıkan eriyikçiler, bu ikisinin birbirinden ayıramayacağını; çünkü toplumsal yapıların failerin algılamalarından ve eylemlerinden bağımsız olamayacaklarını savunmaktadır (Archer, 1995, s.60). Böylelikle yapılar mı faileri, failer mi yapıları oluşturur sorusunun cevabı, her ikisinin de birbirini oluşturduğu olmaktadır. Diğer bir deyişle, fail ve yapılar ayrı varlıklar değil, aynı madalyonun iki yüzüdür. Bu yaklaşımın öncü isimlerinden birisi olan Anthony Giddens, yapı ve fail arasındaki ilişkiyi yapılandırma (structuration) kuramıyla açıklamıştır. Ona göre yapılar, toplumsal ilişki kalıpları değil, bu kalıpları yapılandıran ve zaman-düzlemine bağımlı kurallar ve kaynaklar olarak tanımlanabilir. Giddens, yapı-fail tartışmasının özünde öznelcilik ile nesnelcilik arasındaki gerilimden türediğini ve bu iki karşıt kutbun, birbirinin toplumsal yapıdaki işlevini göz ardı eden indirgemeci yaklaşımlar geliştirdiğini ileri sürmüştür. Ona göre bu tür dikotomiler, ancak her iki yönün karşılıklı etkileşimine dayalı bir yaklaşımla aşılabılır. Giddens, bu çabaya katkı sunmak adına yapılaşma kuramını geliştirmiş ve bu bağlamda “yapının ikiliği” (duality of structure) kavramını ortaya atmıştır. Bu kuramda, toplumsal düzenin oluşumu, yapı ve failin karşılıklı etkileşimi temelinde şekillenen sosyal pratikler üzerinden açıklanır. Böylece Giddens, yapı ve faile kıyasla toplumsal pratiklere ontolojik bir öncelik atfeder. Öte yandan, yapılaşma kuramının, bilgilenmiş eylem, ehliyet ve sözlü/pratik bilinç gibi failin bilinçli kapasitelerine gönderme yapan kavramlarla desteklendiği görülmektedir. Bu durum, Giddens’ın indirgemeci yaklaşımlara karşı bir denge kurma çabasının, özünde failin rasyonel yetilerine öncelik veren bir kuram inşa etmesine neden olduğunu göstermektedir (Karagöz, 2024, s. 85).

Bireyselciler ve kolektivistlerin deterministik ikilik, eriyikçilerin de merkezi çakışma (central conflation) ile çözüm bulmaya çalıştıkları yapı-fail ilişkisine eleştirel gerçekçiliğin getirdiği çözüm analitik ikilik (analytical dualism) olmuştur. Bu analitik ikiliğin kullanılmasının nedeni, eleştirel gerçekçiliğin katmanlaşmış dünya görüşünden kaynaklanmaktadır (Archer, 1995, s.62). Bu görüş Bashkar'ın (1989, s.36-37) aşağıda verilen paragrafında açık olarak ifade edilmektedir.

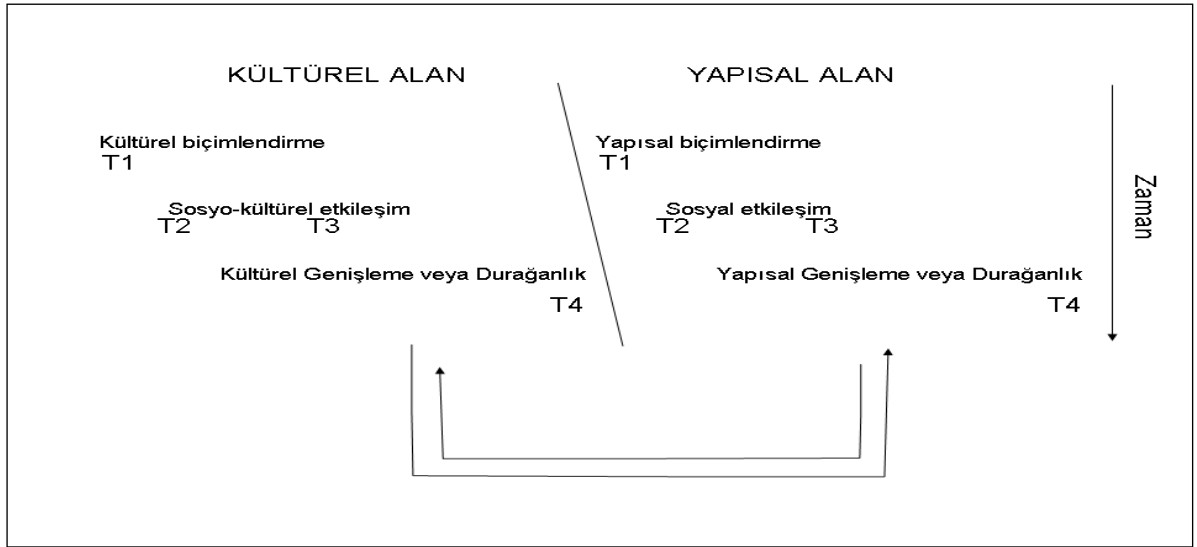
*Toplum/birey arasındaki ilişki konusunda benim önerdiğim model şu biçimde özetlenebilir: insanlar toplumu yaratmazlar. Çünkü toplum her zaman onlardan önce vardır ve insanların eylemleri için gerekli bir koşuldur. Toplum bireylerin yeniden ürettikleri veya dönüştürdükleri ve bunu yapmadıklarında var olamayan yapılar, eylemler ve kuralların bir araya gelmesi olarak kabul edilmelidir. Toplum bireylerin eylemlerinden bağımsız olamaz. Ancak bu eylemlerin bir ürünü değildir...yani toplum, kasıtlı insan eyleminin gerekli koşullarını sağlar ve kasıtlı insan eylemleri toplumun gerekli koşuludur...ancak her ikisi de birbirleriyle özdeşleştirilemez, birbirine indirgenemez, birbirleriyle açıklanamaz veya birbirlerinden inşa edilemez. Toplum ve insanlar arasında hem bir ontolojik farklılık hem de diğer modellerin göz ardı ettikleri bir ilişki biçimi vardır.*

Böylelikle toplum ve birey arasındaki determinist belirleyen-belirlenen ilişkisi, eleştirel gerçekçi bir modelde yerini karşılıklı iç etkileşim/katmanlaşmış oluşuma bırakmaktadır. Çünkü toplum, bireyler arası, bireyler ve çevresi arasındaki ilişki, birey ve toplumsal yapılar arasındaki ilişkilerden oluşan, bunlarla olan etkileşimlerle dönüşebilen ve bu etkileşimlere indirgenemeyecek bir birleşimdir. Buna karşılık, bireyler de toplumsal pozisyonlarına göre sosyal eylemlerinin sonucu olarak oluşan toplumsal yapıların ortaya çıkarttığı koşulları değerlendirerek zaman içinde eylemlerini değiştirme, manipüle etme, içlerinde bulundukları yapısal koşulları değiştirme yeteneğine sahiptir. Bu ilişkide yapılar katı bir belirleyen olmaktansa, belirli toplumsal pozisyonlardaki faillerin eylemlerini kolaylaştıran veya zorlaştıran çıkarları, kaynakları, güçleri ve kısıtlamaları sağlamaktadır.

Bhaskar, yapı ile fail arasındaki gerilimi çözmek için dönüşümsel sosyal etkinlik modelini benimser. Toplumsal biçimler her zaman önceden var olmuş ve insan failliği aracılığıyla hem yeniden üretilmekte hem de değişime uğramaktadır. Ona göre sosyal bilimlerin odak noktası insan davranışları değil, bu davranışları şekillendiren, sınırlayan ve devamlılığını sağlayan istikrarlı ilişkiler ile bu ilişkilerin dönüşüm sürecidir. Yapı ve faillik arasındaki çatışmanın aşılması, ancak bu tür bir sosyal bilim yaklaşımıyla mümkün olabilir. Bhaskar'ın "ikilik" kavramıyla ifade ettiği, 'varoluşsal karşılıklı bağımlılık ile temel bir farklılık/ayrım (distinction) bileşimidir'. Yani yapı ve fail birbirine bağlı olmakla birlikte, ontolojik olarak kesin çizgilerle ayrılır ve birbirine indirgenemezler. Tıpkı toplum ve doğa gibi, insan özneleri de katmanlı ve ilişkisel varlıklar olarak görülür. İnsan özneleri çevrelerinden bağımsız ve durağan varlıklar değildir; varoluşları, ilişkili oldukları diğer varlıkların bütünselliği ile onların ritimleri ve jeotarihleri tarafından şekillendirilir (Soylu, 2022, s. 336).

Bhaskar'ın dönüşümsel toplumsal eylem modeli ile Giddens'in yapılaşma (structuration) teorisi arasında benzerlikler bulunmakla birlikte, en önemli farklardan biri Bhaskar'ın modelinde toplumsal dünyanın her zaman önceden yapılandırılmış kabul edilmesidir. Öte yandan, Giddens'in hem yapının hem de failin ontolojik statüsünü ortadan kaldırdığı yönünde eleştiriler de yapılmıştır. Giddens, yapı ile faili aynı madalyonun iki yüzü olarak tanımlayarak, analiz sırasında yalnızca tek bir yüzüne odaklanmayı yani "metodolojik paranteze alma"yı önerir. Ancak Danermark ve diğerleri bu görüşe karşı çıkarak, yapı ve faillik aynı toplumsal pratiğin sadece farklı boyutları değil, birbirinin içinde eriyen kavramlar olmadığını savunur. Yapı ve fail, tek bir sürecin farklı parçaları değil; her biri kendine özgü ortaya çıkan niteliklere sahip olan bağımsız unsurlardır ve bu yüzden analizde her ikisine de ayrı ayrı odaklanmak gerekmektedir. Archer (1995) da yapının kültüre indirgenmesini eleştirir; bu indirgemeye yapı, pratiklerle birlikte hatalı bir şekilde bütünleştirilmekte, dolayısıyla yapı, faillik ve kültür birbiriyle karıştırılmaktadır (Gürler, 2024, s. 34).

Bhaskar'ın transformasyonel toplum modelini geliştiren Archer'ın kurduğu yapı-fail ilişkisinin, eleştirel gerçekçi yaklaşımlar arasına en kapsamlı olanı olduğu söylenebilir. Archer'ın bu düzeylerle ilgili söylediklerini detaya kaçmak pahasına genel olarak özetlemek yararlı olacaktır. Yapılar ve failer arasındaki ilişki Archer'ın Heraklitçi morfogenetik/statik döngüsünü gösteren aşağıdaki şekilde gösterilebilir.



**Şekil 3.2** Morfogenetik/Statik Döngü

Kaynak: Archer, 1995, s. 323

Bu döngünün başlangıç noktası olan (T1), daha önceki zamanlarda gerçekleştirilen eylemlerin sonucu olarak oluşan ve şimdiki zamandaki eylemlerin içinde bulunduğu yapısal ve kültürel bağlamı ifade etmektedir (örn.: refah devleti, küreselleşme, kültürel değerler, din gibi). Bu yapısal/kültürel koşullar sundukları fırsatlar ve kısıtlamalar yoluyla insanların veya grupların çıkarlarını etkilemektedir. (T2-T3) yeni kuşak insan veya grupların (T1)'deki yapısal/kültürel koşullarla etkileşimini ifade etmektedir. Bu aşamada failler içlerinde bulundukları yapısal/kültürel koşullardan etkilenmektedirler. Ancak olayların gelişimini etkileme gücüne de sahiptirler. Failler, çıkarlarını korumak ve geliştirmek için diğer faillerle çatışma veya uzlaşma süreçlerine girmektedir. Faillerin (T2-T3)'deki eylemlerinin iki sonucu ortaya çıkabilmektedir. Birincisinde faillerin eylemleri, faillerden bir kısmının lehine, diğerlerinin de aleyhine olmak üzere (T1)'deki yapısal/kültürel koşulları bir ölçüde değiştirmektedir. Archer bu duruma morfogenesis demektedir. İkincisinde ise faillerin eylemleri yapısal/kültürel koşullarda herhangi bir değişikliğe yol açmayabilmektedir. Bu, faillerin eylemlerinin statükoyu korumak isteğinden kaynaklanabileceği gibi, niyet edilen sonuçların başka yapısal/kültürel nedenlerle gerçekleşmemesinden de olabilir (morfostatis). Her iki durumda da (T4), bir sonraki döngünün başlangıcını ifade etmektedir (Archer, 1995, s.156-157).

Katmanlaşmış bir dünya görüşüne dayanarak, bireylerden toplumsal sisteme uzanan bir dizgede aynı yapısal/kültürel dönüşüm veya durağanlık (statiklik) süreçlerinin işleyeceği söylenebilir. Archer (1995, s. 190-191), bu süreçleri aşağıda gösterilen şekildeki gibi dörtlü bir tabakalaşmayla göstermektedir.

**Tablo 3.1 Faillik ve Oluşsal Tabakalar**

| SİSTEM ENTEGRASYONU    |              | TOPLUMSAL ENTEGRASYON              |
|------------------------|--------------|------------------------------------|
| Sistemik               | İç etkileşim | Toplumlar                          |
| Kurumsal               | İç etkileşim | Örgütlü Gruplar (kurumsal faillik) |
| Roller                 | İç etkileşim | Bireysel Aktörler                  |
| Konumlar (Pozisyonlar) | İç etkileşim | Topluluklar (birincil faillik)     |

Kaynak: Archer (1995, s. 190-191).

Buna göre ilk olarak konumsal düzeyde önceki yapısal koşullar tarafından şekillenen kaynak dağılımı, toplulukları imtiyazlı ve imtiyazsız ön-gruplar olarak biçimlendirmektedir. Böylelikle her kuşak, yaşamına tabakalaşmış olarak başlamaktadır ve kendi konumlarını geliştirmek veya avantajlarını sürdürmekte yerleşik çıkarları bulunmaktadır. Bu düzeydeki asıl sorun, bireylerin taleplerini açıkça ifade edemedikleri ve amaçlarını gerçekleştiremedikleri birincil faillik düzeyinde kalıp kalmayacaklarıdır. Birincil faillik düzeyinde kalınması durumunda faillerin yapısal koşulları etkileme kapasitesi ancak kendilerinininkiyle benzer konumdakilerin toplam etkisi kadar olabilmektedir. Bu nedenle grup öncesi toplulukların toplumsal konumlarına karşı tepkileri örgütlenmeden yoksun ve yerel antagonizmalar görünümünde ortaya çıkmaktadır. Birincil faillik düzeyinden geliştirici örgütlenme ve çıkarların artikülasyonu özelliklerine sahip kurumsal faillik düzeyine dönüşüm, yapısal oluşsal özelliklerin koşullandırıcı etkilerine ve bunların topluluğu bir arada tutabilecek toplumsal etkenlerle olan etkileşimine bağlıdır (örn. Etnik, din, cinsel, kültürel farklılıklar nedeniyle çıkarların artikülasyonunun engellenmesi). Böylelikle faillerden bazıları grup öncesi durumda kalmaktayken, diğerleri arasındaki ilişkiler örgütlü bir grubun oluşumuna yol açabilmektedir. Örgütlü gruplar, kendilerini oluşturan bireylerarası sosyal ilişkilerden oluşmakla birlikte, başka bir tabakayı, kurumsal faillik tabakasını oluşturmaktadır. Kurumsal failler, kendilerini geliştirmek veya korumak için stratejik eylemler ve amaçlar belirleme gücüne sahiptirler ve bunları gerçekleştirmek için örgütsel yeniden

yapılanmalara giderek diğer kurumsal faillerle sosyal ilişkiler içine girmektedirler. Örgütlü gruplar, yapısal ve kültürel seçkinler olarak, sistemik değişimi sağlama veya istikrarı devam ettirme konusunda birincil faillerden çok daha güçlüdürler. Çünkü yalnızca ortak çıkarlarının farkına varan ve yapısal ve kültürel yapıları bu amaçla değiştirmek için örgütlenebilen aktörler karar alma mekanizmalarında seslerini duyurabilmektedir. Kurumsal faillik, birincil failliğin içinde bulunduğu bağlamı belirlemekte, buna karşılık birincil faillik de kurumsal faillerin eylemlerinin belirleneceği çevreyi oluşturmaktadır. Oluşsal tabakalaşmanın son düzeyini sistemik düzey oluşturmaktadır. Geniş oranda kurumsal faillerin eylemleriyle şekillenen sistemik oluşum, aynı zamanda birincil faillerle kurumsal faillerin kendi aralarındaki yatay ve dikey ilişkilerini de kapsamaktadır.

Archer sistemik düzeyde morfostatik ve morfogenesisin hangi koşullarda gerçekleşeceğini açıklamak için iki ayrı senaryo çizmektedir. Morfostatik senaryoda kurumsal faillerle birincil failler arasında keskin bir ayrım bulunmaktadır. Kurumsal failler kendi lehlerine olan kültürel ve yapısal durağanlığı sağlamakta herhangi bir dirençle karşılaşmamaktadır. Çünkü toplumda alternatif düşüncelerin oluşumu sağlayacak herhangi bir güç bulunmamaktadır. Toplumsal kaynaklar yoğun biçimde seçkinlerin elinde toplanmıştır ve kendi aralarında da bir dayanışma göstermektedirler. Bu senaryo daha çok modern öncesi dönemde görülen toplumsal örgütlenmelerde açık olarak görülebilir. Morfojenetik senaryo ise modern toplumlar için daha geçerli bir model olarak kabul edilebilir. Çünkü modern toplumlar, çok daha fazla sayıda kaynağın (iç veya dış) etkilerine açıktır. Bu durumda farklı çıkarları temsil eden kurumsal faillerde bir genişleme bulunmaktadır ve buna paralel olarak kendi aralarında çatışmalar yaşanmaktadır. Birincil failler ise bu çıkar gruplarına katıldıkları veya yeni kurumsal failler oluşturdukları için azalmaktadır. Yerleşik çıkar grupları kendi lehlerine olan öncel düzeni sürdürebilmek için toplumsal farklılıklar ve düşünsel ayrılıklar ekmektedirler. Zamanla bu sürecin sonucu olarak oluşan yeni kurumsal failler yerleşik çıkar grupları karşısında genişleyici çıkar gruplarını oluşturmaktadır. Kurumsal failler arasındaki bu ilişkiler birincil faillerin içlerinde bulundukları yapısal ve kültürel bağlamı da değiştirmekte, bu bağlam aynı zamanda kurumsal faillerin stratejilerini de etkilemektedir (Archer, 1995, s. 183-194; 257-265).

### 3.3. Eleştirel Gerçekçiliğin Normatif Özü Olarak Özgürleşme

Daha önceki bölümlerde belirtildiği gibi, pozitivizme yöneltlen temel eleştirilerden bir tanesi, pozitivist epistemolojinin değerlerden bağımsızlık iddiası olmuştur. Gerçekte herhangi bir ontolojinin normatiflikten yoksun olması mümkün değildir. Normatif ve etik yaklaşımlar, tarih boyunca toplumsal gerçekliğe dair belirli varsayımlarla iç içe geçmiştir. Her normatif proje, doğası gereği, toplumsal dünyanın yapısı, insan doğası, sosyal ilişkiler, nedensellik ve kurumsal yapılar hakkında bir dizi ontolojik varsayımı içinde barındırır. Bu durum kaçınılmazdır; zira normatif düşünce her zaman bir ontolojiye yaslanır. Bachelard'ın da belirttiği gibi, her kuramsal çaba (ister açıkça dile getirilsin isterse örtük kalsın) bir tür gerçeklik varsayımı üzerine inşa edilir; kavramların dünyaya dair anlamlı hale gelmesi buna bağlıdır. Etik düşünce ve normatif teoriler, toplumsal yaşamın nasıl olması gerektiğine dair yönlendirici bir vizyon içerdiğinden, insan doğasına ve toplumsal yapıya dair bir anlayışı zımnen de olsa varsaymak durumundadır. Chomsky'nin ifadesiyle, normatif sorunlarla ilgilenmek, aynı zamanda insan doğasının hangi yönlerinin geliştirilmesi, desteklenmesi ya da serpilmesine izin verilmesi gerektiğini sorgulamak anlamına gelir. Günümüzde “insan doğası” kavramı birçok entelektüel çevrede kuşku ile karşılanırsa da eğer ontolojik varsayımlardan kaçmak mümkün değilse, insan doğasından da tamamen uzak durmak olanaksız hale gelir. Bu kavram, çoğu zaman farkında olmadan, sezgisel ve olgunlaşmamış biçimde düşünsel zeminimize sızar. Bilimsel ya da etik kuramların arka planında, ister açıkça dile getirilmiş olsun isterse sezgisel bir biçimde kalsın, insan doğasına ilişkin bir anlayış her zaman mevcuttur. Eğer bu tür varsayımlar kaçınılmazsa ve normatif yönelimlerle ayrılmaz biçimde bağlantılıysa, o zaman asıl önemli olan, bu varsayımların nasıl değerlendirileceği ve etik, ahlaki ya da politik sonuçlarının nasıl analiz edileceğidir. Ontolojik düzlemdeki bu farklı ön kabul ve varsayımlar yalnızca tanımlanmakla kalmamalı; aynı zamanda eleştirel olarak tartışılmalı ve toplumsal değerler bağlamında yeniden anlamlandırılmalıdır. Bu, yalnızca normatif düşüncenin değil, aynı zamanda özgürleştirici toplumsal dönüşümün de ön koşuludur (Rutzou, 2018, s. 3).

Bu bağlamda düşünüldüğünde pozitivizmin de özünde normatif bir unsurun bulunduğu ve bu unsurun insan doğasından bağımsızlaştırılmış bir tanımlayıcı yöntemle ulaşılmak istenen akılcılık, ekonomik etkinlik ve verimlilik gibi değerler üzerine kurulu

olduğu ileri sürülebilir. Bu noktada Eleştirel Gerçekçiliği pozitivist paradigmadan ayıran önemli bir ayrım daha ortaya çıkmaktadır. Eleştirel Gerçekçiliğin yalnızca betimleyici (deskriptif) bir bilim anlayışı değil aynı zamanda normatif bir özü olması. Eleştirel gerçekçilik yalnızca ne olduğunu değil ne olması gerektiğini de sorgular; bu yönüyle yalnızca açıklayıcı değil, aynı zamanda dönüştürücü bir bilim anlayışı önerir. Bu normatif çerçeve, özellikle sosyal bilimlerde –adalet, eşitlik, özgürlük gibi– değerlere dayalı sorgulamalar için oldukça elverişli bir yöntemsel zemin sunar (Mingers, 2006, s. 20).

Tüm bu normatif çerçevenin altında yatan temel ise Bashkar'ın “özgürleşme” (emancipation) konusundaki düşünceleridir. “Emancipation” kavramı Marksist ekol açısından proletarya sınıfının zincirlerini kırarak burjuvazi hegemonyasından özgürleşmesini anlatan, orijinalinde köle-efendi ilişkisinde atıfta bulunan bir kavramdır. Ancak Bashkar her ne kadar Marksist özgürleşme kavramından etkilenmiş olsa da onun özgürleşme tanımı, eleştirel sosyal bilim ve etik doğacılık temelinde diyalektik bir süreç sonucunda ulaşılabilecek, insanlığın evrensel bir özgürleşmesi anlamını taşımaktadır. *A Realist Theory of Science* ve kitaplarından sonra Bashkar 1986 yılında *Scientific Realism and Human Emancipation* başlıklı kitabında sosyal bilimlere açıklayıcı-ve böylelikle de özgürleştirici- bir eleştiri olarak kavramsallaştırmıştır. Kitabın 2009 yılındaki baskısına ön söz yazan Mervyn Hartwig'in aşağıdaki alıntısı, Bashkar'ın geliştirdiği açıklayıcı eleştiri ve özgürleşme arasındaki bağlantıyı ve bu bağlantının bilim açısından anlamını özetlemektedir (Hartwig, 2009, s. xxviii).

*Değiştirilmiş bir etik natüralizmde ifadesini bulan bu teoride, “gerçek ve değer, teori ile uygulama, açıklama ile özgürleşme, bilim ve eleştiri arasındaki katı ikilikleri ortadan kaldırarak geleneksel normatif söylemi yapılandıran” sosyal bilim “özünde özgürleştirici bir dürtü”ye sahiptir. Açıklayıcı bilgi rasyonel öz-özgürleşme eylemi için gerekli bir koşul olmakla kalmaz, bilişsel kusurların eleştirisi aynı zamanda gerçek olmayan aksiyolojik ihtiyaçların, arzuların ve çıkarların eleştirisini de kapsayacak şekilde genişletilebilir.... Ancak, açıklayıcı eleştirel sosyal bilimin ürettiği bilgi özgürlük için gerekli olsa da yeterli değildir; çünkü özgür olmak sadece gerçek çıkarlarını bilmek değil, aynı zamanda onları gerçekleştirmek için gerekli araçlara, fırsatlara ve niyetlere sahip olmak*

*gerekir... İlgili faillerin istenmeyen ve gereksiz bir durumdan istenen ve ihtiyaç duyulan bir determinasyon durumuna dönüşümünden oluşan özgürleşme... ancak pratikte uygulanabilir. Bu, bilimin özgürleştirici hareketlerin/siyasetin değerlerini ve uygulamasını bilgilendirdiği, rasyonel veya giderek gelişen özgürleştirici bir spiral veya sarmal oluşturabilir; bu da bilimi motive eder—bu kavram, Diyalektik'teki özgürlük diyalektiğinin geliştirilmesiyle bağlantılıdır.*

Bu paragrafın ön gördüğü yapıda eleştirel sosyal bilimin rolü ilk olarak *istenmeyen* veya *ihtiyaç duyulmayan* (fakirlik, yanlış bilinçlilik, tahakküm gibi) durumu ortaya çıkaran üretici mekanizmaların (toplumsal yapıların) tanımlanmasıdır. Bu mekanizmaların eleştirel analizi, üretici mekanizmanın insanların gelişimi için kusurlu, gereksiz ve istenmeyen bir mekanizma olduğunu gösteriyorsa, bunun düzeltilmesi gerekecektir. Ancak mekanizmaların eleştirisi kendiliğinden insanların özgürleşmesini sağlamaz. Bilim, insanlara üretici mekanizmada neyin kusurlu olduğunu gösterdikten sonra failin niyetli olarak mekanizmaları değiştirme isteğini göstermesi, bu isteğin pratiğe geçebilmesi için ise bunu yapabilecek fırsat ve araçlara sahip olması gerekmektedir. Bireysel ve toplumsal dönüşümle birlikte özgürleşme, üretici mekanizmaların daha fazla alanını kapsayacak biçimde bilimsel eleştiriye açılmakta; böylelikle bilim daha fazla eleştirel bilgi üreterek faileri bilgilendirmektedir. Sonuçta bu özgürleştirici sarmal sürekli genişleyerek tüm insanlığın özgürleşmesine yol açacaktır.

Bu sosyal bilim anlayışının kamu politikaları açısından en önemli sonucu, nihai amaç olarak insan özgürleşmesinin normatif ufuk olarak tanımlanması ve bu süreçte toplum için *kötü* veya *yanlış* olanın tespit edilmesinde derinlikli bir toplumsal yapı eleştirisi öngörmesidir. Bu eleştiri yalnızca bilişsel bir analiz değil, aynı zamanda bireysel ve toplumsal bir dönüşüm sarmalını cesaretlendirmektedir.

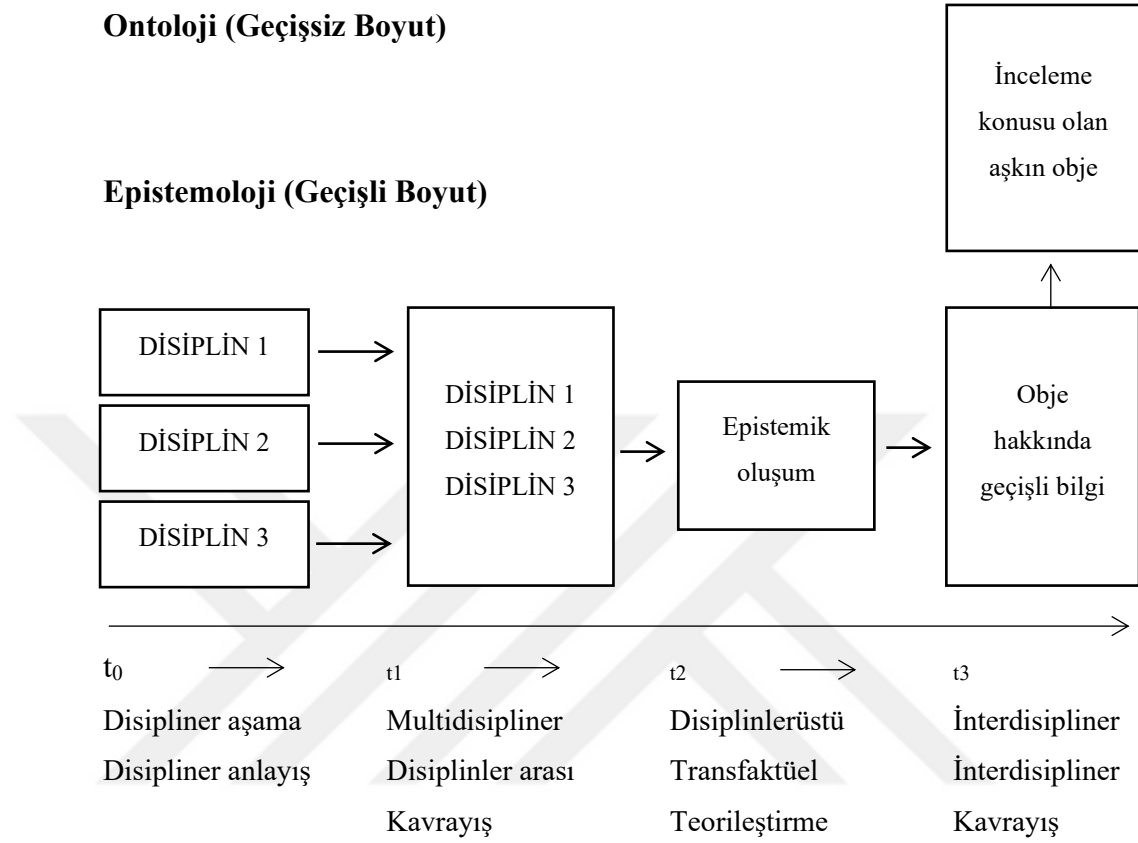
### **3.4. İnterdisipliner Yöntem**

İkinci bölümde değinildiği gibi, Laswell'in "siyasa bilimleri" farklı disiplinlerin bir arada çalışması ilkesini içermektedir. İnterdisipliner yaklaşım farklı disiplinlerin iş birliği yapmasını, ancak her bir disiplinin özgün yöntem ve perspektiflerini korumasını ifade eden bir kavramdır. Bu sayede disiplinler arası etkileşim ve bilgi paylaşımı

gerçekleşirken, disiplinlerin kendine has özellikleri de muhafaza edilmektedir. Günümüzde interdisipliner araştırmalar, geçmişe kıyasla çok daha önemli hale gelmiştir. Benzer bir şekilde eleştirel gerçekçiliğin yöntemsel çoğulculuğu da interdisipliner yaklaşımın eleştirel yöntemin doğal bir unsuru haline getirmektedir. Danermark, gerçekliğin farklı düzlemlerinde işleyen mekanizmaların araştırılmasında disiplinlerarası yaklaşımın kaçınılmaz olduğunu ifade etmektedir. Danermark'a göre, disiplinler tek başına sosyal gerçekliğin karmaşıklığını açıklamakta yetersizdir; bunun yerine, çeşitli bilim dallarının bilgi birikimlerinin eleştirel olarak bir araya getirildiği interdisipliner bir perspektif gereklidir. Ayrıca Danermark, toplumsal sorunların çözümünde yalnızca açıklayıcı teori değil, aynı zamanda praksis odaklı normatif bir bakış açısının da gerekliliğini vurgular. Ona göre, teorik bilgi yalnızca entelektüel bir uğraş değil; aynı zamanda dünyayı dönüştürmeye hizmet eden pratik araçlara dönüşmelidir. Eleştirel gerçekçilik bu dönüşümü, normatif hedeflerle tutarlı ve çok katmanlı analizlere imkân tanıyarak sağlar (Morgan ve Danermark, 2023, s. 1-2).

İlk baştan itibaren doğal bilimlerle sosyal bilimler arasında yöntemsel bir birlik kurulabileceğini savunan Bashkar et al. (2018), *Interdisciplinarity and Wellbeing: A Critical Realist General Theory of Interdisciplinarity* başlıklı kitapta, katmanlaşmış ontoloji ve oluşsalcılık temelinde geliştirdiği tekil bilim alanlarından oluşan çok disiplinlilikten geçişli bilginin üretildiği disiplinlerüstüne doğru ilerleyen kurgusunu anlatmıştır. Aslında bir bakıma Bashkar'ın oluşsalcı ontoloji düşüncesinin interdisiplinerlik görüşünü de şekillendirdiği ileri sürülebilir. Buna göre konusu açık bir sistem olan sosyal araştırmalarda nedenselliğin doğasını açıklayabilmek için dört interdisipliner aşama gereklidir. Bunlardan birinci ontolojik aşama, açık bir sistem olmanın neticesinde ortaya çıkan çok nedenliliktir. İkinci ontolojik aşama çok nedenliliğin sonucu olarak çoklu mekanizma veya yapıların var olmasıdır. Üçüncü aşama farklı tabakalarda yer alan çoklu mekanizma ve yapıları kendi ontolojik düzlemlerinde araştırarak çoklu teorilerin varlığına işaret eden epistemolojik bir aşamadır. Dördüncü epistemolojik aşama ise tekil bir disipline ait teorilerin (örn. fizik) toplumsal gerçekliği açıklamada yetersiz kalması ve birçok disiplinin teorik çıkarımlarına ihtiyaç duyulmasından oluşmaktadır. Nedenlerin ve mekanizmaların oluşsal doğaları, farklı oluşsallık düzeylerindeki olguların kendi oluşsallık düzeylerine uygun ontoloji ve

epistemolojilerle araştırılmasını zorunlu kıldığı için interdisipliner yöntem doğal olarak ihtiyaç duyulmaktadır. Bu oluşsalıcı yöntem Şekil 3.3.'te gösterilmiştir.



**Şekil 3.3** İnterdisipliner Yöntem

Kaynak: Bashkar v.d. (2018).

Bu şemanın ilk aşamasında her bir disiplin kendi yöntem ve uzmanlık bilgileriyle indirgemeci bir biçimde objenin geçişli bilgisini araştırmaktadır. Bu aşama bir sonraki multidisipliner aşama için de gerekli ve zorunlu bir aşmadır. İkinci aşamada her bir disiplin ele aldıkları olguyu daha iyi açıklayabilmek için diğer disiplinlerin bakış açılarına ihtiyaç duyduklarını fark etmektedir. Değişik disiplinlerden kazanılan öğrenimler yenilikçi çözümler üretilmesini mümkün kılar. Bu öğrenme sürecinde diğer disiplinlerin temsilcilerinin çalışmalarını öğrenmek, bu disiplinlere saygı duyulmasına yol açmaktadır. Diğer disiplinlere saygı duyulmaması bu aşamada önemli bir sorun haline dönüşebilmektedir. Bu aşamada disiplinler arasındaki teorik ve yöntemsel etkileşimler epistemolojik oluşum yoluyla disiplinlerüstü transfaktüel teorileştirmeye imkân sağlamakta; son aşamada farklı ontolojik ve epistemolojik düzlemlerden edinilen açıklamalara dayalı olarak obje hakkında geçişli bilgi elde edilmektedir (Bashkar v.d.,

2018). Elde edilen geçişli bilginin de amacı geçişsiz bilgiyi mümkün olan en iyi şekilde açıklamaya çalışmaktır, ancak bunun nihai bir durum olmadığı ve geçişsiz bilgiyi açıklama çabasının sürekli eleştiriye açık olması gerektiğini de hatırlamak gerekmektedir.

Tezin buraya kadar olan kısmında öncelikle kamu politikası disiplininde uzun yıllar egemen olan pozitivist paradigmaya yöneltilen ontolojik ve epistemolojik eleştirilere yer verilmiş, daha sonra kamu politikası disiplinin kendi içinde pozitivist normatiflikten bağımsızlık iddiasına ve anti-demokratik doğasına yönelen eleştirilere yer verilmiştir. Bu bölümde eleştirel gerçekçiliğin bahsedilen olumsuzlukları ikame edebilecek bir alternatif olup olmadığını irdelemek amacıyla eleştirel gerçekçiliğin ontoloji ve epistemolojisi açıklanmış, kamu politikası disiplini açısından toplumsal yapıları açıklamak için kritik yapı-fail ilişkisi, eleştirel gerçekçiliğin normatif doğası ve interdisipliner yöneme ilişkin kurgusu açıklanmıştır. Son bölümde ise eleştirel gerçekçi bir yaklaşımın kamu politikası disiplini açısından sunabileceği olasılıklar tartışılmıştır.

#### 4. ELEŞTİREL GERÇEKÇİ BİR YAKLAŞIMLA KAMU POLİTİKASI ANALİZİ

Kamu politikası analizi, özellikle kamusal kararların neden, hangi yollarla ve kimler tarafından gerçekleştirildiğini açıklamaya çalışan, pratik odaklı bir sosyal bilim dalıdır. Türkiye’de kamu politikası alanı, 2000’li yıllardan itibaren gelişme göstermeye başlamış; ancak bu alandaki çalışmaların çoğu hâlâ teorik bir düzlemde kalmaktadır. Halbuki politika analizi, toplumsal sorunları somut verilerle inceleyerek çözüm seçenekleri üretmeyi ve uygulamaların etkilerini değerlendirmeyi amaçlayan uygulamalı bir yaklaşımdır. Bu süreçte hem nitel hem de nicel araştırma yöntemleriyle kamu politikalarının neden ortaya çıktığı, nasıl uygulandığı ve ne tür sonuçlar doğurduğu analiz edilmeye çalışılır. Aynı zamanda politika analizleri, karar alıcılara zamanında, doğru ve geçerli bilgi sağlayarak politika süreçlerinin daha verimli, ekonomik ve adil işlemesine yardımcı olur. Bu çerçevede, politika analizi yalnızca akademik bir etkinlik değil, aynı zamanda toplumsal yararı gözetten pratik bir araçtır (Gül, 2015, s. 6-7).

Modern politika yapımı çoğunlukla, istatistiksel kesinlik arayışıyla gerçeklik indirgenmekte; böylece önemli yapısal faktörler göz ardı edilmektedir. Oysaki bilginin yalnızca doğruluk değil aynı zamanda etik ve siyasi yönleri de vardır. Bu nedenle, bir politikanın sadece “veriye dayanması” yeterli değildir; aynı zamanda sosyal kabul edilebilirliğini, etik meşruiyetini ve normatif çerçevesini de içermelidir. Eleştirel gerçekliğin önerdiği “açık nedensellik” ilkesi, politika kararlarının arka planındaki değer çatışmalarını ve belirsizlikleri açığa çıkararak politika tasarımına çok yönlü bir açıklık kazandırır. Eleştirel gerçekçi yaklaşımla kamu politikası oluşturmak, yalnızca neden-sonuç ilişkisi kurmaktan çok daha fazlasını gerektirir; bu yaklaşım aynı zamanda “neleri görmezden geliyoruz?” sorusunu da gündeme getirir. Saltelli ve Giampietro, bilimin giderek metalaştırıldığı ve siyasi amaçlara göre yönlendirildiği günümüzde, karar alıcıların teknik modellerin ötesine geçerek sosyal değerlerle hesaplaşması gerektiğini belirtir. Son yirmi yıldır disipline hâkim olan kanıt temeli politika, “kusursuz bilim” varsayımı üzerine kuruludur; oysa eleştirel gerçekçilik, bilimsel bilginin de sosyal olarak inşa edildiğini ve bu nedenle her zaman tarafsız olamayabileceğini savunur. Bu bağlamda eleştirel gerçeklik, bilginin çoğulculuğuna ve epistemolojik özeleştiriye açık bir kamu yönetimi anlayışına kapı aralar (Saltelli ve Giampietro, 2015).

Kamu politikası analizine yönelik değerlendirmeler, sürece dâhil olan aktörler, kurumlar ve düşünsel çerçevelerin çok katmanlı bir yapı oluşturduğunu ortaya koyar. Kamu politikaları yalnızca kamusal otoritenin kararlarıyla değil; aynı zamanda özel sektör temsilcileri, sivil toplum kuruluşları ve yurttaş temelli inisiyatiflerle birlikte biçimlenir. Bu durum, eleştirel gerçekçilik perspektifiyle örtüşecek şekilde, politika süreçlerinin kapalı değil, açık sistemler içinde gerçekleştiğini ve dışsal faktörlerin sürekli etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Usta'nın çalışmasında ele aldığı Süreç Yönetimi, Ağ Yönetimi ve Bilişsel Yaklaşım, kamu politikalarının belirlenmesinde teknik boyutların yanı sıra toplumsal yapıların da belirleyici olduğunu vurgular. Bu üç yaklaşım, eleştirel gerçekçilikte olduğu gibi, gözle görünen olayların ardındaki nedensel yapıların anlaşılmasına imkân tanır. Politikaların yalnızca sonuçlarıyla değil, o sonuçlara yol açan toplumsal bağlamlarla birlikte değerlendirilmesi gerektiğini savunan Usta, kamu politikalarının yalnızca araçsal değil, aynı zamanda değer temelli yönlerinin de dikkate alınması gerektiğini ifade eder. Bu yaklaşım, eleştirel gerçekçi paradigmanın kamu politikası analizine sağladığı derinliği açık biçimde ortaya koyar (Usta, 2013, s.85).

Kamu politikası analizi, geleneksel siyaset biliminin kurumsal odaklı yaklaşımının ötesine geçerek, devletin karar alma süreçlerini nedensel bağlamda anlamaya çalışan disiplinler bir çabadır. Demir'in (2011, s. 108) de ifade ettiği üzere, politika yapım süreci; gündemin oluşması, politikanın geliştirilmesi, tasarlanması, hayata geçirilmesi ve etkilerinin değerlendirilmesi gibi aşamaları içerir ve bu aşamalar yalnızca teknik süreçler değil, aynı zamanda sosyal ve siyasal bağlam içinde anlam kazanır. Eleştirel gerçekçilik bakış açısıyla düşünüldüğünde, politika analizi yalnızca “ne yapılmakta?” sorusunu değil, aynı zamanda “bu tercihler neden böyle şekilleniyor?” ve “hangi toplumsal yapılar bu sürece yön veriyor?” gibi daha derinlemesine soruları da içerir. Bhaskar'ın katmanlı ontolojik yaklaşımına göre kamu politikaları, yüzeyde görünen sonuçlardan ziyade daha derindeki yapısal nedenlerle biçimlenmektedir. Bu nedenle politika analizinde yalnızca bireylerin veya kurumların eylemleri değil, bu eylemlerin gerçekleştiği yapılar da sorgulanmalı ve dönüşüm hedeflenmelidir. Böylece kamu politikaları sadece uygulanabilirlik açısından değil; aynı zamanda adalet, sürdürülebilirlik ve toplumsal bağlama uygunluk açısından da değerlendirilmiş olur.

Babaoğlu (2018, s. 513-514), kamu politikası analizinin tarihsel evrimini üç temel paradigma kırılması çerçevesinde ele alır: pozitivist davranışçılık, neoliberal yönetim

anlayışı ve aktör odaklı süreç analizleri. Bu dönüşümler, kamu politikalarının nasıl üretildiği, kimler tarafından şekillendirildiği ve hangi değer temellerine dayandığı sorularını ön plana çıkarır. Babaoğlu'nun da vurguladığı üzere, eleştirel gerçekçilik bu sorulara indirgemeci yanıtlar sunmak yerine, toplumsal gerçekliğin çok katmanlı doğasını nedensel açıklamalarla çözümlemeye çalışır. Örneğin bir kamu politikasının etkilerini değerlendirmek, yalnızca ortaya çıkan sonuçları incelemekle kalmaz; aynı zamanda bu sonuçlara neden olan yapısal ilişkilerin sorgulanmasını da gerektirir. Bu yönüyle Babaoğlu'nun önerdiği yaklaşım, Bhaskar'ın retroduktif çözümleme anlayışıyla örtüşmektedir; zira her politika çıktısı hem tarihsel süreçlerin etkisi hem de aktörlerin niyetleri doğrultusunda şekillenir. Bu nedenle politika analizi yalnızca teknik yönleri olan bir süreç değil, aynı zamanda normatif boyutlar içeren bir faaliyettir. Eleştirel gerçekçilik, bu çift yönlü yapıyı dikkate alarak, kapsamlı ve derinlikli bir analiz perspektifi sunar.

Eleştirel gerçekçilik hem toplumsal yapıları hem de bireysel failliği açıklamada düzlemsel (flat) ontolojilerin sınırlarını aşan bir yaklaşım sunar. Bhaskar'ın belirttiği üzere, gerçeklik çok katmanlıdır; gözlemlenebilir olaylar yalnızca derin yapısal mekanizmaların yüzeydeki yansımalarıdır. Bu perspektif, kamu politikalarının yalnızca görünen sonuçlarını değil, onları üreten nedensel güçleri de analiz etmeyi gerektirir. Bu yönüyle eleştirel gerçekçilik, yapısal eşitsizliklerin doğal veya kaçınılmaz olmadığını, toplumsal ilişkilerin dönüşümüyle değiştirilebileceğini savunur. Dolayısıyla kamu politikaları, yüzeysel reformlarla değil, derindeki mekanizmaları hedefleyen bir dönüşümle özgürleştirici potansiyele kavuşur (Özmen, 2025, s. 414-415).

Wilson ve Greenhill'in vurguladığı gibi, eleştirel gerçekçilik pozitivism ve yorumculuk arasındaki kutuplaşmayı aşarak metodolojik çoğulculuğu savunur. Toplumsal gerçeklik hem gözlemlenebilir olayları hem de onları mümkün kılan görünmez mekanizmaları içerir. Kamu politikası araştırmalarında bu, yalnızca nicel göstergelere değil, aynı zamanda değer, güç ilişkisi ve ideolojik temsillere odaklanmak anlamına gelir. Böylece politika üretimi, yüzeysel verimlilik ölçümlerinden ziyade adalet ve eşitlik ilkeleriyle yeniden temellendirilebilir (Wilson ve Greenhill, 2004).

Peter, Park ve Beddo'nun (2025, s. 4-5) çalışması, eleştirel gerçekçiliğin "özgürleştirici araştırma" için sunduğu felsefi çerçeveyi ortaya koyar. Sosyal hizmette olduğu gibi kamu politikalarında da bireylerin yaşantıları çoklu gerçeklikler içinde şekillenir; ancak bu gerçeklikleri belirleyen yapısal güçler göz ardı edilmemelidir.

Eleştirel gerçekçilik, bu güçlerin görünür kılınmasını ve dönüştürülmesini sağlayarak politikaların yalnızca “katılımı” değil, “özgürleşmeyi” hedeflemesine olanak tanır. Böyle bir yaklaşım, eşitsizlik üreten mekanizmaları belirleyip ortadan kaldırmayı amaçlayan bütüncül bir politika epistemolojisi sunar.

Eleştirel gerçekçilik, kamu politikalarının toplumsal belirleyicilerini yalnızca gözlemlenebilir göstergelerle değil, bu göstergeleri üreten yapısal mekanizmalarla birlikte analiz etmeyi zorunlu kılar. İnsan hakları ve sağlık arasındaki ilişkide olduğu gibi, politik karar süreçlerinde de görünür sonuçların ardında çok katmanlı neden ilişkileri yer alır. Bu yaklaşım, hakların varlığını yalnızca hukuki belgelerde değil, toplumsal yapılarda işleyen güç ilişkileri üzerinden değerlendirmeyi mümkün kılar. Dolayısıyla eleştirel gerçekçilik, hak temelli politika üretimini, göstergelere indirgenen bir ölçüm sisteminden çıkarıp, yapısal eşitsizliklerin dönüştürülmesine odaklanan bir epistemolojik zemine taşır. Bu zeminle birlikte vatandaşların esenliklerini geliştirme amacını da beraberinde taşır. Bu çerçevede kamu politikası, yalnızca “nasıl yönetilmeli” sorusuna değil, “neden bu yapılar böyle işliyor” sorusuna da yanıt aramalıdır (Haigh, Kemp, Bazeley & Haigh, 2019, s. 3-4)

Eleştirel gerçekçiliğin çok katmanlı (empirik, aktüel ve reel) ontolojisi, kamu politikalarında görünen karar ve uygulamaların ardındaki derin neden ağlarını anlamak için etkili bir araçtır. Politika süreçlerinde kullanılan göstergeler, genellikle yüzeydeki “empirik” düzeyi yansıtır; oysa toplumsal adalet ve insan haklarıyla ilişkili “reel” mekanizmalar çoğu kez görünmezdir. Bu nedenle, kamu politikalarının değerlendirilmesinde sadece çıktıların değil, bu çıktılara neden olan sosyal yapılar, ekonomik düzenlemeler ve iktidar ilişkilerinin de çözümlenmesi gerekir. Bu analiz biçimi, eleştirel gerçekçiliğin özgürleştirici boyutuyla birleştiğinde, politikaların bireylerin yaşam koşullarını dönüştürme gücünü artırır. Sonuçta, eleştirel gerçekçilik kamu politikasını yalnızca yönetsel bir araç değil, toplumsal dönüşümün bilimsel bir zemini olarak konumlandırır (Haigh, Kemp, Bazeley & Haigh, 2019, s. 3-4).

Eleştirel gerçekçilik, kamu politikalarının yalnızca “neyi düzenlediği” sorusuna değil, bu düzenlemeleri mümkün kılan yapısal neden ilişkilerine odaklanır. Monaghan’ın belirttiği gibi eleştirel gerçekçilik, pozitivistin indirgemeci doğası ile yorumculuğun öznelciliği arasında üçüncü bir yol sunar; gerçekliğin çok katmanlı yapısını kabul ederek toplumsal süreçlerin yalnızca gözlemlenebilir sonuçlarına değil, onları üreten güçlere

yönelir. Bu yaklaşım, kamu politikalarının değerlendirilmesinde nedensel açıklamaları ön plana çıkararak “görünür” olguların ardındaki sınıf, iktidar ve eşitsizlik ilişkilerini açığa çıkarır. Böylece politika analizi, nicel göstergelerden çok, bu göstergeleri biçimlendiren toplumsal yapıları hedef alan bir eleştirel derinliğe kavuşur. Bu yönüyle eleştirel gerçekçilik, kamu politikalarının yalnızca teknik değil, ahlaki ve dönüştürücü bir çerçeveye oturmasını sağlar (Monaghan, 2024, s. 276).

Monaghan’ın çalışması, eleştirel gerçekçiliğin sağlık ve eşitsizlik araştırmalarında sunduğu etik ve açıklayıcı gücü kamu politikaları için de örnekleştirir. Gerçeklik, onun vurguladığı üzere, yalnızca deneyimlenen olaylardan ibaret değildir; bu olayları üreten görünmez toplumsal mekanizmalar da vardır. Bu nedenle eleştirel gerçekçilik, politika yapım sürecinde görünen semptomları değil, o semptomları doğuran yapısal nedenleri dönüştürmeye yönelir. Pandemi döneminde uygulanan sağlık politikalarında gözlemlenen adaletsizlikler, eleştirel gerçekçiliğin önerdiği derinlikli analiz olmaksızın açıklanamaz. Kamu politikası, bu anlayışla ele alındığında yalnızca kriz yönetimi değil, toplumsal adalet üretme aracı hâline gelir. Bu bakış, Bhaskar’ın “açıklayıcı eleştiri” olarak adlandırdığı etiği temel alarak, politikanın özgürleştirici yönünü yeniden kurar (Monaghan, 2024, s. 276).

Eleştirel gerçekçilik, kamu politikalarının şekillenmesinde sıkça görülen iki uç eğilimi —katı ampirizm ve aşırı yorumculuk— arasında bir orta yol sunar. Rao ve arkadaşlarının (2025) belirttiği gibi, bu yaklaşım hem ölçülebilir verilerin önemini reddetmez hem de sosyal gerçekliğin yalnızca sayısal çıktılara indirgenemeyeceğini vurgular. Kamu politikası alanında bu denge hem bireysel deneyimlerin hem de yapısal koşulların dikkate alındığı bir araştırma çerçevesi oluşturur. Eleştirel gerçekçilik, politik kararların yalnızca sonuçlara değil, bu sonuçları doğuran nedensel mekanizmalara da odaklanması gerektiğini savunur. Böylece, sosyal adalet hedefli politikalar yalnızca semptomlara değil, sorunların kökenine yönelir ve daha kalıcı dönüşüm sağlar. Bu perspektif, politika geliştirme süreçlerinde metodolojik çoğulculuğu ön plana çıkarır. Eleştirel gerçekçiliğin çok katmanlı ontolojisi —empirik, aktüel ve reel düzeyler— kamu politikalarının hem gözlemlenebilir çıktıları hem de bu çıktıları üreten görünmez yapıları açıklamayı mümkün kılar. Rao ve ekibine göre, bu yaklaşım sadece “veri toplama” değil, “anlam üretme” eylemini de içerir. Böylece politika analizi, yüzeysel performans göstergelerinin ötesine geçerek, toplumsal adaletsizliklerin yeniden üretildiği kurumsal

mekanizmaları sorgular. Bu eleştirel derinlik, karar vericilere yalnızca hangi politikanın etkili olduğunu değil, neden etkili veya etkisiz olduğunu da gösterir. Dolayısıyla eleştirel gerçekçilik, kamu politikasında neden–sonuç bağlarını açıklayan etik bir bilimsel yönelim sunar.

Rao ve arkadaşlarının vurguladığı bir diğer nokta, eleştirel gerçekçiliğin özgürleştirici potansiyelidir. Kamu politikası bağlamında bu, bireylerin yalnızca pasif faydalanıcılar değil, aynı zamanda dönüşümün etkin aktörleri olarak görülmesi anlamına gelir. Eleştirel gerçekçilik, bireysel ajans ile toplumsal yapı arasındaki etkileşimi çözümleyerek, politikaların “yöneten” değil “katılımcı” bir anlayışla biçimlenmesini destekler. Bu yönüyle, politika tasarımı salt teknik bir süreç olmaktan çıkar, etik ve toplumsal farkındalık içeren bir diyalog alanına dönüşür. Bhaskar’ın (2009) belirttiği gibi, eleştirel bilgi üretimi yalnızca dünyayı anlamak için değil, onu dönüştürmek için vardır. Kamu politikası da bu doğrultuda, bilgiyle eylemi bütünleştiren bir adalet arayışının aracına dönüşür (Rao, Dimitropoulos, Milaney, Eurich & Patten, 2025, s. 16-17).

Eleştirel gerçekçilik, bilgi ve gerçeklik arasındaki ilişkiyi açıklarken yalnızca epistemolojik bir tercih değil, aynı zamanda politik bir duruş olarak konumlanır. Altınal’ın (2010, s. 78) belirttiği üzere, eleştirel realizm gerçekliğin dil aracılığıyla inşa edildiğini kabul eder; ancak bu inşa sürecinin maddi koşullardan tamamen bağımsız olmadığını savunur. Bu yaklaşım, kamu politikası alanında “her şey söylemden ibarettir” anlayışını aşarak, kararların ardındaki somut yapısal dinamikleri görünür kılmayı sağlar. Politika, yalnızca söylemsel üretimlerin toplamı değil, aynı zamanda ekonomik, kültürel ve kurumsal güç ilişkilerinin bir sonucu olarak değerlendirilir. Böylece eleştirel gerçekçilik, dilin sınırlarını kabul etmekle birlikte, bu sınırların ötesindeki toplumsal maddiliği politika analizinin merkezine taşır.

Kamu politikaları açısından eleştirel gerçekçilik, rölativizmin politik kayganlığını aşarak adalet ve etik sorumluluk zeminini güçlendirir. Rölativizm, tüm bilgi biçimlerini eşdeğer görme eğilimindeyken, eleştirel gerçekçilik belirli yapısal gerçekliklerin göz ardı edilemeyeceğini ileri sürer. Altınal (2010), rölativist yaklaşımın toplumsal adaletsizlikleri yalnızca söylemsel düzlemde ele almasının, gerçek dönüşüm kapasitesini sınırladığını belirtir. Bu bakımdan eleştirel gerçekçilik, yoksulluk, eşitsizlik ve baskı gibi olguların yalnızca dilsel olarak değil, maddi koşulların değişimiyle çözümlenebileceğini öne sürer.

Kamu politikası uygulamaları bu anlayışla, ideolojik söylemler yerine toplumsal yapıların dönüştürülmesi amacına yönelir (Altınal, 2010, s. 78–79).

Altınal’ın ele aldığı biçimiyle eleştirel gerçekçilik, Marx ve Kant’tan izler taşıyan çok katmanlı bir ontolojiye dayanır. Bu yaklaşım, kamu politikalarının yalnızca “yönetimsel teknikler” olarak değil, derin yapısal ilişkilerin ürünü olarak değerlendirilmesini sağlar. Politika üretimi, toplumsal üretim ilişkileri, ekonomik alt yapı ve ideolojik üst yapılar arasındaki diyalektik bağın bir sonucudur. Bu nedenle eleştirel gerçekçilik, görünürdeki politik tercihleri açıklamanın ötesine geçerek, onları mümkün kılan maddi ve söylemsel mekanizmaları ortaya çıkarır. Böyle bir perspektif, politik kararların arkasındaki güç dinamiklerini eleştirel biçimde çözümleyerek, daha adil ve sürdürülebilir kamusal düzenlemelere zemin oluşturur (Altınal, 2010, s. 80–81).

Eleştirel gerçekçilik, demokrasi ve kamu politikası arasındaki ilişkiyi yüzeysel kurumsal göstergelerin ötesine taşıyarak nedensel derinliği esas alır. James (2024, s. 230–233), “gerçek demokrasi” kavramını yalnızca seçim süreçleri veya temsil mekanizmalarıyla sınırlı olmayan; bireylerin yeteneklerini gerçekleştirmelerine olanak tanıyan toplumsal bir sistem olarak tanımlar. Bu bakış, politik kurumların biçimsel varlığı yerine, bu kurumların bireyleri nasıl güçlendirdiğini merkeze alır. Kamu politikalarının eleştirel gerçekçilik çerçevesinde değerlendirilmesi, yalnızca uygulama sonuçlarını değil, o sonuçları mümkün kılan yapısal koşulları da sorgulamayı gerektirir. Dolayısıyla politika, vatandaşların yaşam koşullarını dönüştüren bir yetenek inşası süreci olarak anlaşılmalıdır. Eleştirel gerçekçiliğin ontolojik derinliği, kamu politikalarının analizinde görünmeyen neden ilişkilerini açıklamayı mümkün kılar. James’e göre demokratik yapıların kalıcılığı, yalnızca bireylerin oy verme davranışlarında değil, onların eğitim, sağlık ve ekonomik yaşam standartları gibi temel yetenek alanlarında güçlenmeleriyle ilgilidir. Bu durum, kamu politikalarının “hizmet sunumu” değil, “kapasite oluşturma” işlevi taşıması gerektiği anlamına gelir. Gerçek demokrasi, bireylerin politik katılımını destekleyen fiziksel, sosyal ve kültürel ön koşulların varlığıyla mümkündür. Bu nedenle politika yapıcılar, eleştirel gerçekçilik perspektifiyle toplumsal eşitsizlikleri yalnızca semptom olarak değil, nedensel yapılar olarak tanımlayıp dönüştürmek zorundadır. James’in “gerçek demokrasi” yaklaşımı, kamu politikalarının hem yapısal hem de ajans temelli boyutlarını birlikte değerlendirir. Demokratik sonuçların ortaya çıkabilmesi için yalnızca yasal kurumların değil, bu kurumların işleyişini belirleyen toplumsal güç

ilişkilerinin de dengelenmesi gerekir. Eleştirel gerçekçilik bu noktada, güç dağılımındaki asimetriklerin vatandaşların eylem kapasitesini nasıl şekillendirdiğini analiz eder. Kamu politikası, böyle bir anlayışta, toplumdaki eşitsizlikleri azaltan bir müdahale biçimi olarak görülür; yani amaç yalnızca yönetmek değil, yetkinleştirmek ve özgürleştirmektir. Bu bağlamda, eleştirel gerçekçiliğe dayalı bir kamu politikası, demokratik süreci durağan bir yapı değil, sürekli yeniden üretilen bir dönüşüm alanı olarak ele alır (James, 2024, s. 243–245).

Eleştirel gerçekçilik, kamu politikalarının anlaşılmasında ideoloji eleştirisini yeniden merkeze alarak, görünür politik süreçlerin ardındaki yapısal nedenleri analiz etmeyi amaçlar. Guardino (2020), medya ve politika ilişkilerinde yalnızca söylemsel etkilerin değil, bu etkileri şekillendiren nedensel mekanizmaların da araştırılması gerektiğini savunur. Bu yaklaşım, politik iletişimi salt mesaj aktarımı olarak değil, hegemonik çerçevelerin yeniden üretildiği bir alan olarak görür. Böylelikle eleştirel gerçekçilik, kamu politikası analizinde pozitivist veri odaklı yöntemlerle eleştirel-kültürel yaklaşımlar arasında bir köprü kurar. Bu sayede, kamuoyunun tutumları, medya çerçeveleri ve politik kurumlar arasındaki etkileşim, yapı–eylem diyalektiği içinde açıklanabilir hale gelir. Guardino’nun ortaya koyduğu üzere, neoliberal dönemde medya söylemleri, kamu politikalarının biçimlenmesinde ideolojik hegemonya mekanizmalarıyla iç içe geçmiştir. Eleştirel gerçekçilik, bu yapıları analiz ederken yalnızca “ne söylendiğini” değil, neden o şekilde söylendiğini araştırır. Bu, Gramsci’nin hegemonya kavramı ile Hall’un “anlam siyaseti” anlayışını birleştiren bir çerçeve sunar. Kamu politikası bağlamında bu yaklaşım, devletin ve medyanın ekonomik çıkarlarla olan ilişkisini açıklarken, toplumsal rızanın nasıl üretildiğini de görünür kılar. Dolayısıyla eleştirel gerçekçilik, kamu politikalarını değerlendirirken medya söylemlerinin toplumsal eşitsizlikleri nasıl meşrulaştırdığını veya dönüştürdüğünü anlamada güçlü bir yöntem sağlar.

Eleştirel gerçekçilik, kamu politikalarının değerlendirilmesinde yalnızca eleştirel bir araç değil, aynı zamanda eylem yönelimli bir bilim anlayışı sunar. Guardino (2020), bilgi üretiminin tarafsız olamayacağını, her araştırmanın toplumsal bağlam içinde şekillendiğini vurgular. Ancak bu, nesnel analizden vazgeçmek anlamına gelmez; aksine, toplumsal değişimi hedefleyen refleksif bir bilim yaklaşımını gerektirir. Kamu politikası araştırmalarında bu perspektif, veriye dayalı analizle ideolojik çözümlemenin

birleşmesini sağlar. Böylece medya ve devlet politikaları arasındaki güç ilişkileri hem nicel veriler hem de toplumsal bağlam içinde ele alınarak açıklanabilir. Bu durum, kamu politikalarının demokratikleşmesi için eleştirel realizmin epistemolojik temellerinin kullanılabileceğini gösterir.

Eleştirel gerçekçilik, kamu politikalarını yalnızca kurumsal karar süreçleri olarak değil, ideolojik inançların yeniden üretildiği yapısal alanlar olarak değerlendirir. Xue (2022), planlamanın toplumsal dönüşümde öncü olabilmesi için ideolojinin içeriğinin ve kökeninin eleştirel biçimde sorgulanması gerektiğini vurgular. Bu yaklaşım, planlama süreçlerinde yalnızca hangi araçların kullanıldığını değil, bu araçların hangi değerler ve inançlar tarafından yönlendirildiğini analiz etmeyi mümkün kılar. Eleştirel gerçekçilik, politika üretiminde görünür uygulamaların ardındaki nedensel mekanizmaları açığa çıkararak, politikaların toplumsal dönüşüm kapasitesini güçlendirir. Böylece kamu politikası, teknik bir yönetim pratiği olmaktan çıkıp, ahlaki ve yapısal bir dönüşüm alanı haline gelir. Xue'nin eleştirel gerçekçilik temelli ideoloji kuramı, kamu politikalarında yerleşik yanlış inançların nasıl sürdürüldüğünü ve meşrulaştırıldığını açıklamak için güçlü bir çerçeve sunar. Bu yaklaşım, politik kararları yönlendiren “zorunluluk” iddialarını —Bhaskar’ın tanımıyla “There Is No Alternative (TINA)” oluşumlarını— sorgular. Kamu politikalarında bu tür yanlış zorunluluklar, mevcut ekonomik ve kurumsal yapıları doğal ve kaçınılmaz gösterebilir. Eleştirel gerçekçilik ise bu zorunlulukların aslında tarihsel ve toplumsal olarak üretildiğini göstererek, alternatif politika biçimlerinin mümkün olduğunu ortaya koyar. Böylece kamu politikası, edilgen bir uyum sürecinden çıkarak, dönüştürücü ve özgürleştirici bir araç haline gelir.

Eleştirel gerçekçilik, kamu politikalarının etik yönünü yeniden düşünmek için de bir temel sağlar. Xue (2022), gerçekçi bir ideoloji eleştirisinin yalnızca mevcut politik inançları sorgulamakla kalmayıp, alternatif normatif değerleri geliştirmesi gerektiğini savunur. Bu yaklaşım, Bhaskar’ın “etik doğalcılık” ilkesine dayanarak, “nasıl olması gerektiğine” dair rasyonel bir etik çerçeve önerir. Kamu politikası, bu doğrultuda yalnızca ekonomik verimlilik hedefiyle değil, toplumsal adalet ve sürdürülebilirlik ilkeleriyle yönlendirilmelidir. Böylece eleştirel gerçekçilik, politika yapımını pragmatik bir süreçten çıkarıp, ahlaki sorumluluk ve toplumsal dönüşümün merkezi haline getirir.

## 5. SONUÇ

Bu çalışma, sosyal bilimlerde ve özellikle kamu politikası disiplininde uzun süre egemen olan pozitivist paradigma ile eleştirel gerçekçilik arasında hem kuramsal hem de yöntemsel düzeyde köklü farklar olduğunu göstermiştir. Pozitivist yaklaşım, doğa bilimlerinden ödünç aldığı yöntemlerle toplumsal olguları analiz etmeye çalışmış, böylece nesnellik, ölçülebilirlik ve nedensel açıklama gibi bilimsel ilkeleri sosyal bilimlerin temel dayanağı haline getirmiştir. Ancak bu durum, kamu politikası gibi karmaşık, çok aktörlü ve değer yüklü bir alanın indirgemeci şekilde yorumlanmasına ve çoğu zaman yüzeydeki olguların ötesine geçilememesine yol açmıştır.

Pozitivist anlayış, politika süreçlerini teknik sorunlar olarak ele almış ve bu sorunlara evrensel geçerliliği olan, değerlerden arındırılmış çözümler üretmeyi hedeflemiştir. Oysa bu tezde de ayrıntılı biçimde gösterildiği üzere, kamu politikası süreçleri yalnızca teknik değil; aynı zamanda siyasal, kültürel ve etik bağlamlarla iç içe geçmiş sosyal süreçlerdir. Bu nedenle, yalnızca gözlemlenebilir verilere dayanan pozitivist yaklaşımlar, toplumların yaşadığı yapısal eşitsizlikleri, tarihsel kırılmaları ve anlam üretme biçimlerini yeterince kavrayamamaktadır. Toplumsal gerçekliğin bu çok katmanlı yapısı, daha esnek, bağlama duyarlı ve yapısal analizlere açık bir yaklaşımı zorunlu kılmaktadır.

Eleştirel gerçekçilik bu noktada önemli bir alternatif sunmaktadır. Roy Bhaskar'ın geliştirdiği bu yaklaşım, bilimsel bilgi üretiminde sadece gözlemlenebilir olgulara değil; bu olguları mümkün kılan derin yapılar ve nedensel mekanizmalara da odaklanmayı önerir. Eleştirel gerçekçilik, ontolojiye verdiği ağırlıkla, gözlemle doğrudan erişilemeyen ancak toplumsal süreçleri etkileyen yapıları analiz etme imkânı sunar. Ayrıca, epistemolojik olarak, bilginin her zaman özne tarafından inşa edildiğini kabul eder; böylece araştırmacının değerleri, konumu ve etkisi sürecin parçası olarak görülür. Bu yaklaşım, sosyal bilimlerde nesnellik iddiasını bütünüyle reddetmeden, eleştirel bir biçimde yeniden inşa eder.

Kamu politikası analizinde eleştirel gerçekçiliğin sağladığı en önemli katkılardan biri, yapı ile fail arasındaki ilişkinin çok düzeyli biçimde ele alınabilmesidir. Pozitivist yaklaşımlar genellikle bireysel aktörlerin davranışlarına odaklanırken; eleştirel gerçekçilik bu davranışların içinde gerçekleştiği yapısal koşulları göz ardı etmeden

bütüncül bir analiz önerir. Bu bağlamda, örneğin yoksulluk, yalnızca bireysel gelir düzeyleri ya da istihdam durumu üzerinden değil; aynı zamanda üretim ilişkileri, sosyal politikalar, toplumsal cinsiyet rolleri ve mekânsal eşitsizlikler gibi çok boyutlu etkenlerle birlikte değerlendirilmelidir.

Çalışmanın önemli bulgularından biri de eleştirel gerçekçiliğin normatif bir potansiyele sahip olduğudur. Pozitivist paradigma, politika analizinde “olan”ı betimlemekle yetinirken; eleştirel gerçekçilik, “olması gereken” üzerine düşünmeyi de mümkün kılar. Bu, politika yapım sürecinin yalnızca teknik veriler ışığında değil; aynı zamanda etik, siyasal ve kültürel değerler temelinde şekillendirilmesini sağlar. Bu yönüyle eleştirel gerçekçilik, sadece mevcut sistemin işleyişini açıklamakla kalmaz; aynı zamanda toplumsal dönüşüm imkanlarını da araştırma nesnesi haline getirir. Böylece, kamu politikası disiplininde daha katılımcı, daha adil ve daha eleştirel bir yaklaşımın önünü açar.

Tezin bir diğer katkısı, eleştirel gerçekçiliğin çok disiplinli araştırmalara uygun bir zemin sunduğunu göstermesidir. Sosyal sorunlar nadiren tek bir disiplinin bakış açısıyla çözülebilecek kadar basit yapıdadır. Ekonomi, sosyoloji, siyaset bilimi, psikoloji ve etik gibi farklı alanların katkısıyla oluşturulacak analiz çerçeveleri, kamu politikalarının etkisini ve kapsamını daha doğru biçimde değerlendirmeye olanak tanır. Eleştirel gerçekçilik, bu çok boyutlu yaklaşımların teorik birleştiricisi olarak işlev görebilir.

Sonuç olarak, bu tez, kamu politikası analizinde pozitivist yaklaşımın sınırlarını gözler önüne sermekte ve eleştirel gerçekçiliğin sunduğu imkânları ortaya koymaktadır. Yapı-fail ilişkisine dair derinlikli çözümlemeler, normatif değerlendirme potansiyeli ve disiplinlerarası esneklik, eleştirel gerçekçiliği çağdaş kamu politikası analizinde güçlü bir kuramsal zemin haline getirmektedir. Bu bağlamda, kamu politikası araştırmacılarına düşen görev, yalnızca teknik rasyonaliteye dayanan analizler yapmak değil; aynı zamanda toplumsal adalet, eşitlik ve katılım gibi değerleri de gözeten eleştirel bir tutum geliştirmektir. Eleştirel gerçekçilik, bu çabanın teorik temelini oluşturabilecek niteliktedir.

## 6. KAYNAKLAR

- Akfirat, S. (2019). Sosyal kimlik yaklaşımının bilim felsefesinin pozitivizm, sosyal inşacılık ve eleştirel gerçekçilik açısından değerlendirilmesi. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (28), 405-20.
- Al-Habil, W. I. (2014). Positivist and phenomenological research in public administration, *College of Commerce, The Islamic University of Gaza Palestine*, 34(1), 321-331.
- Alikılıç, İ. (2021). Pozitivizm ve postpozitivizm, *Malatya Turgut Özal Üniversitesi İnsanat: Sanat Tasarım ve Mimarlık Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 39-62
- Altınal, B. E. (2022). Rölativizm mi, eleştirel realizm mi? Sosyal inşacılıkta yöntemsel ve politik sonuçları olan epistemolojik bir tercih. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(2), 25–48.
- Archer, M. S. (1995). *Realist social theory: the morphogenetic approach*. Cambridge University Press, Londra.
- Babaoğlu, C. (2018). Kamu politikası analizine yönelik kavramsal ve kuramsal bir çerçeve, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 15(30), 511-532.
- Bhaskar, R. (1978). *A Realist Theory of Science*. Harvester Wheatsheaf. Hertfordshire.
- Bhaskar, R. (2009). *Scientific realism and human emancipation*. Routledge. New York.
- Bhaskar, R., Danermark, B., Price, L. (2018). *Interdisciplinarity and wellbeing: A critical realist general theory of interdisciplinarity*. Routledge. New York.
- Bhaskar, Roy (1989), *The possibility of naturalism: A philosophical critique of the contemporary human sciences* (2. basım). Harvester Wheatsheaf. Hertfordshire.
- Büyükçelikok, T. Ö. (2019). Doğa bilimleri ve pozitvizm ışığında sosyal ve beşerî bilimlerde dijital veri etkisi, *International Journal of Information, Technology and Philosophy Dergisi*, 2(2), 88-109.
- Çelik, S., Çorbacıoğlu S. (2008). Multiple approaches in public policy analysis: A critique of positivist approach, *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32(1), 17-27.
- Danermark, B., Ekström, M.; Jakobsen L., Karlsson J. C. (2002). *Explaining society: critical realism in social sciences*, Routledge, New York.
- Demir, F. (2015). Kamu politikası ve politika analizi çalışmalarının teorik çerçevesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (30), 107-120.
- Dryzek, J. S. (2004). Book review: Fischer, Frank, Reframing public policy: Discursive politics and deliberative practices, *Policy Sciences*, (37), 89-93.
- Durnova, A; Fischer, F. ve Zittoun, P. (2016). B. G. Peters ve P. Zittoun (ed), *Contemporary approaches to public policy* içinde (35-56). Palgrave Macmillan. London.
- Gottweis, H. (2006). Argumantative policy analysis. B. G. Peters ve J. Pierre (ed), *Handbook of public policy* içinde (461-479). Sage Publications. London.
- Guardino, M. (2020). "Rediscovering" ideology critique (again): Toward a critical realist analysis of political media effects. *International Journal of Communication*, 14, 2633–2652.

- Gül, H. (2015). Kamu politikası analizi, yöntemleri ve teknikleri. *Yasama Dergisi*, (29), 5-31.
- Gürler, G. (2024). Bilim sosyolojisi açısından tıp alanındaki paradigmatik değişimlerin tezahürleri: Fonksiyonel tıp üzerine bir araştırma (Doktora Tezi), [www.tez.yok.gov.tr](http://www.tez.yok.gov.tr), (850056).
- Haigh, F., Kemp, L., Bazeley, P., & Haigh, N. (2019). Developing a critical realist informed framework to explain how the human rights and social determinants of health relationship works. *BMC Public Health*, 19(1571), 1–14.
- Ingram, H.; deLeon, P. Ve Schneider, A. (2016). B. G. Peters ve P. Zittoun (ed), *Contemporary approaches to public policy* içinde (175-200). London. Palgrave Macmillan.
- Jaja, I., Cornelius, A., Idoniboye O. (2022). A critique of the positivist paradigm in human sciences, *International Journal of Research and Innovation in Social Science*, 6(3), 224-229.
- James, T. S. (2024). Real democracy: A critical realist approach to democracy and democratic theory. *New Political Science*, 46(3), 228–258.
- Kaboub, F. (2008), Positivist paradigm, *Encyclopaedia of counselling*, 343.
- Karagöz, L. (2024). Sosyal teoride yapı-fail meselesi karşısında Roy Bhaskar'ın eleştirel gerçekçiliği, *İnsan ve Toplum Dergisi*, 14(3), 82-108.
- Kaya, F. (2019). Yorumsamacı yaklaşımda anlama kavramının önemi ve pozitivism eleştirisi. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (22), 271-280.
- Lansing, J. S. (2003). Complex adaptive systems, *Annual Review of Anthropology*, 32, 183-204.
- Marsh, D. & Furlong, P. (2002). A skin not a sweater: Ontology and epistemology in political science. In D. Marsh & G. Stoker (Eds.), *Theory and methods in political science* (2nd ed.) (17-41). Palgrave Macmillan.
- Mingers, J. (2006). Philosophical foundations: Critical realism, *Realising Systems Thinking: Knowledge and Action in Management Science*, 11-31.
- Monaghan, L. F. (2024). Employing critical realism within and beyond social studies of health: Tenets, applications, possible future research and action. *Journal of Critical Realism*, 23(3), 274–291.
- Odabaş, U. K. (2018). Frankfurt Okulu ya da Eleştirel Teori Üzerine, *Dört Öge Dergisi*, (14), 211-233.
- Olçay, B. (2012), Frankfurt Okulunun pozitivism eleştirisi: Max Horkheimer ve Theodor W. Adorno bağlamında, (Yüksek Lisans Tezi), [www.tez.yok.gov.tr](http://www.tez.yok.gov.tr), (317452)
- Özlem, D. (2013). Batılı bilgi, pozitivism ve felsefe çerçevesinde Avrupamerkezci tarih anlayışının temelleri, *İnsan ve Toplum Dergisi*, 3(6), 7-24.
- Özmen, O. (2025). Eleştirel gerçekçiliğe giriş: Bir özgürleşme felsefesinin kurucu kavramları. *Eleştirel Pedagoji Dergisi*, 78, 413–417.
- Peter, S., Park, L. S.-C., & Beddoe, L. (2025). Emancipatory research in social work: What does critical realism offer? *Journal of Social Work*, 1–19.

- Porpora, D. (1998). Four concepts of social structure, M. Archer, R. Bhaskar, A. Collier, T. Lawson and A. Norrie (eds). *Critical realism: Essential readings* içinde (339-355). London. Routledge.
- Rao, S., Dimitropoulos, G., Milaney, K., Eurich, D. T., & Patten, S. B. (2025). Navigating the “crossroads”: Critical realism as the middle path in critical social work research. *Journal of Social Work*, 1–23.
- Rutzou, T. (2018). Strange bedfellows? Ontology, normativity, critical realism, and queer theory, *Critical Realism, History, and Philosophy in The Social Sciences*, 1-61
- Saltelli, A., Giampietro, M. (2015). The fallacy of evidence based policy, Centre for the Study of the Sciences and the Humanities (SVT), *University of Bergen (UIB)*, 1-30.
- Sayer, A. (2000). Realism and social science. London. Sage Publications.
- Soylu, F. E. (2022). Yeni ekonomi sosyolojisinde sosyal yapı: Eleştirel gerçekçi bir kritik, *Sosyoekonomi Dergisi*, 30(53), 329-345.
- Türkdoğan, O. (2000). *Bilimsel Araştırma Metodolojisi (3. Baskı)*, TİMAŞ, İstanbul.
- Usta, A. (2013). Kamu politikaları analizine kuramsal bir bakış. *Yasama Dergisi*, (24), 78-102.
- Wilson, M., & Greenhill, A. (2006). Theory and action for emancipation: Elements of a critical realist approach. In D. Howcroft & E. Trauth (Eds.), *Handbook of Critical Information Systems Research* (pp. 667–676). Springer.
- Xue, J. (2022). A critical realist theory of ideology: Promoting planning as a vanguard of societal transformation. *Planning Theory*, 21(2), 109–131.
- Yalvaç, F. (2020). *Uluslararası ilişkiler teorisindeki temel tartışmalar ve eleştirel gerçekçilik*, Bursa: MKM yayınları, 1-37.

## 7. EKLER

### EK-1: Tez Çalışması Orijinallik Raporu

#### Eleştirel Gerçekçilik ve Kamu Politikası

##### ORIGINALITY REPORT

9%

SIMILARITY INDEX

8%

INTERNET SOURCES

4%

PUBLICATIONS

5%

STUDENT PAPERS

##### PRIMARY SOURCES

1

Submitted to The Scientific & Technological  
Research Council of Turkey (TUBITAK)

Student Paper

5%

2

[www.nobelyayin.com](http://www.nobelyayin.com)

Internet Source

1%

3

[dergipark.org.tr](http://dergipark.org.tr)

Internet Source

<1%

4

Gürler, Gamze. "Bilim sosyolojisi açısından tıp  
alanındaki paradigmatik değişimlerin  
tezahürleri: Fonksiyonel tıp üzerine bir  
araştırma.", Izmir Katip Celebi University  
(Turkey)

Publication

<1%

5

[www.sosyoekonomijournal.org](http://www.sosyoekonomijournal.org)

Internet Source

<1%

6

[sabe.nny.edu.tr](http://sabe.nny.edu.tr)

Internet Source

<1%

7

[docplayer.biz.tr](http://docplayer.biz.tr)

Internet Source

<1%

|    |                                                                                                                                                                                         |      |
|----|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------|
| 8  | Karci, Bayram. "Elestirel gerceklik akiminda Din-Bilim iliskisi: Ian G. Barbour, John C. Polkinghorne Ve Arthur R. Peaccke ornegi.", Marmara Universitesi (Turkey), 2021<br>Publication | <1 % |
| 9  | Submitted to Nevşehir Üniversitesi<br>Student Paper                                                                                                                                     | <1 % |
| 10 | profilpelajar.com<br>Internet Source                                                                                                                                                    | <1 % |
| 11 | lisansustu.nny.edu.tr<br>Internet Source                                                                                                                                                | <1 % |
| 12 | www.insanvetoplum.org<br>Internet Source                                                                                                                                                | <1 % |
| 13 | acikerisim.ikcu.edu.tr<br>Internet Source                                                                                                                                               | <1 % |
| 14 | Zunbul, Timucin. "Geleneksel İktisat Teorilerine Metodolojik Bir elestiri Denemesi", Marmara Universitesi (Turkey), 2021<br>Publication                                                 | <1 % |
| 15 | acikbilim.yok.gov.tr<br>Internet Source                                                                                                                                                 | <1 % |
| 16 | docplayer.com.br<br>Internet Source                                                                                                                                                     | <1 % |
| 17 | es.scribd.com<br>Internet Source                                                                                                                                                        | <1 % |

|    |                                                                                                                                                                                                |      |
|----|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------|
| 18 | Udedibia, Uzochukwu Jude. "Short-Term Informal Leadership Learning: A Critical Realist Case Study.", Lancaster University (United Kingdom), 2020<br>Publication                                | <1 % |
| 19 | bilsekkongreleri.com<br>Internet Source                                                                                                                                                        | <1 % |
| 20 | forum.dalrybvtuz.ru<br>Internet Source                                                                                                                                                         | <1 % |
| 21 | tr.wikipedia.org<br>Internet Source                                                                                                                                                            | <1 % |
| 22 | www.thefreelibrary.com<br>Internet Source                                                                                                                                                      | <1 % |
| 23 | yusufsogutdelen.wordpress.com<br>Internet Source                                                                                                                                               | <1 % |
| 24 | Özkaya, Yakup. "Türkiye'de Kamu Politikası Sürecinde Vali", Dokuz Eylül Üniversitesi (Turkey), 2024<br>Publication                                                                             | <1 % |
| 25 | Baştürk, Mustafa. "Curricular Policymaking Process in Türkiye: Perceptions of Teachers, Academicians and Government Officials", Middle East Technical University (Turkey), 2024<br>Publication | <1 % |

26

Hasan Yükselen. "Strategy and Strategic Discourse in Turkish Foreign Policy", Springer Science and Business Media LLC, 2020

Publication

<1%

Exclude quotes Off

Exclude matches

< 5 words

Exclude bibliography On